

Проф. Велимир Љ. Ђеримовић

ИНТЕГРИСАНИ УНИВЕРЗИТЕТ „УНИОН“ БЕОГРАД – ФАКУЛТЕТ ЗА ГРАДИТЕЉСКИ МЕНАџМЕНТ - ДЕПАРТАМАН
АРХИТЕКТУРА & СЛОБОДНИ УНИВЕРЗИТЕТ „ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБАР“ ВАРНА – АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ;
ЦЕНТАР ЗА КУЛТУРНО-ПАРКОВНО НАСЛЕЂЕ СРБИЈЕ & ЕКОЛОШКИ ПОКРЕТ “ЕКО-БЕО-ГРАД”

ОЧУВАЊЕ И ЗАШТИТА ПОСТОЈЕЋЕГ – ДАНАС ЈОШ НЕПОЗНАТОГ КУЛТУРНО-ПАРКОВНОГ НАСЛЕЂА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛНИХ ПРОМЕНА

Апстракт

До претећег ефекта „стаклене баште“, чије последице – глобално загревање – већ испашта целокупно човечанство, несумњиво да нас је довела институционална и сопствена (не)култура. Након индустријске револуције, "стаклена башта" је због раубовања животних вредности и богатстава матичне планете Земље постала глобални проблем.

У светлу ових, данас апокалиптичних догађаја са претећим одјеком несагледивих глобалних промена, евидентно је још прогресивније умножавање негативног еколошког наслеђа. Његово последично дејство изражено се манифестује крајем друге половине 20. века на природу, односно на животну средину и одрживи опстанак и развој. У таквим изазованим и изражено негативним утицајним околностима страдавају и пропадају створене градитељско-урбане вредности, међу којима су најосетљивије, постојеће и данас мало познате, интегративне и градотворне структуре и објекти културно-парковног наслеђа који су настајали, трајали и нестајали кроз дугу градитељско-урбану историју.

У нашим локалним и регионалним приликама, захваљујући разним друштвено-историјским изазовима и утицајним променама у Србији и ширем регионалном окружењу, велика већина културно-парковног наслеђа нестала је из наслеђеног градитељско-урбаног фонда. На тај начин, данас имамо само остатке остатака (*reliquiae – reliquiarum*), од којих је значајан део већ деградиран или је на путу нестајања.

Међу преосталим пејзажно-архитектонским творевинама културно-парковног наслеђа са градитељско-стилским, односно споменичким својствима и вредностима, велики део је на путу нестајања под утицајима антропогеног фактора. Тако, један значајан део нестаје захваљујући небризи, незнању и непримереном институционалном односу према сврставању, вредновању, категоризацији и одржавању ових осетљивих пејзажно-градитељских творевина или остварења. Затим, један део деградира се посредно под утицајем људског фактора, због његовог утицаја на умножавање негативног еколошког наслеђа кроз раубовање сопственог животног простора и створених културно-парковних и других наслеђених и градотворних вредности у грађеној средини.

Последичне ефекте оваквог штетног деловања артикулише узурпација простора или делова објеката културно-парковног наслеђа и бесправна градња, што је допринело псеудоурбанизацији и субурбанизацији вредних и заштићених делова градитељско-урбаних целина.

Исто тако, захваљујући нестручном систему површинијаде и површинизације, за-постављена су стилско-градитељска и физичка („3D“) својства културно-парковних и других пејзажно-архитектонских творевина. Зато се данас у законодавним актима и просторно-урбаним документима, ови наслеђени, пројектовани, грађени, амбијентални и екоурбани ресурси грађене средине, нестручно евидентирају као природна добра и превод се у „2D“ тзв. зелене површине.

У овом контексту приметно је како непрецизна терминологија, данас здружена са утицајним ефектима стаклене баште и глобалних промена, представља један од темељних разлога који је устоличи деградирајући однос према „3D“ објектима културно-парковног наслеђа – као вредним пејзажно-градитељским структурама и еко-урбаним ресурсима у грађеној средини. Из тих разлога, у условима глобалних промена, њихово здружено и штетно деловање допринео је битном редуковању физичких волумена и деградацији амбијентално-урбаних, стилско-градитељских и еко-својства објеката кул-

турно-парковног наслеђа и других пејзажно-архитектонских јединица и целина у артифицијелној средини.

Зато ова Трећа регионална конференција о интегративној заштити у Бањој Луци (2008) представља јединствену прилику да се подстакне будућа институционализација рада у тој области и доношење савремене Међународне декларације о културно-парковном наслеђу, поготово што оно чини интегративни и неодољиви део европског вртно-парковног градитељства, стваралаштва, културе и уметности.

Кључне речи: Културно-парковно наслеђе; Планско-урбанистичка и законодавна терминологија и документи; глобалне промене; грађена средина; пејзажно-архитектонско градитељство, стваралаштво, култура, уметност и наслеђе.

1. Увод

Данас је мало позната појмовна одредница “културно-парковно наслеђе”, као и чињеница да је она произашла и да је темељно везана за истраживање и проучавање разнородног градитељско-урбаног наслеђа као ширег оквира припадности, које не чине само објекти архитектонског, већ и објекти пејзажно-архитектонског и урбаног градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа.

На овакво савременије сагледавање и позитивнији однос према културно-парковној баштини, као интегративном сегменту укупног градитељско-урбаног наслеђа, последично је утицало дуготрајно деловање екоурбане (не)културе и умножавање негативног еколошког наслеђа, које прате и апокалиптични ефекти стаклене баште. Ове претеће опасности убрзале су потребу уважавања и артикулисања нужних и квалитативно напреднијих промена односа према савременим потребама одрживог развоја, заштите и чувања наслеђених градитељско-урбаних, пејзажно-амбијенталних, градотворних, екотворних и животворних вредности. На тај начин, оне су само последично интегрисале и подстакле још позитивнији однос према другим вредностима и активностима у грађеној средини, а наполе према одрживом реципроцитету између објеката архитектонског и пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, који само у оквиру оптималног баланса артикулишу наведене вредности и оплемењују грађене и животне волумене.

У вези с тим, последично и потицајно је повезан развој интегративне заштите градитељско-урбаног наслеђа у условима локалних и глобалних промена, који је такође битно утицао на позитивну промену досадашњег рестриктивног односа и уврежену маргинализацију места, улоге и значаја културно-парковног наслеђа, како у заштити и очувању амбијентално, урбано и животно вредних градитељско-урбаних целина, тако и у успостављању и хармонизацији функција одрживог опстанка и развоја на локалном и глобалном плану.

Захваљујући ентузијазму и ангажованом интересу појединаца, које следи и аутор овог рада, јер институције нису показале интерес, у овом контексту вршена су вишегодишња ванинституционална истраживања, која данас представљају важан допринос будућем савременом обликовању, односно комплементарном сагледавању и вредновању, заштити и очувању културно-парковног наслеђа у склопу интегративне заштите и очувања непокретне културне баштине као ширег стручно-институционалног оквира у већ покренутим условима локалних и глобалних промена са апокалиптичним наговештајем.

На основу наведеног, артикулисан је и наслов овога рада, јер се ради о једном новом, односно интегративном сагледавању и потреби новог односа

према досадашњем неразумевању и често рестриктивно-маргиналном односу локалних заједница, а поготово институција система, када је у питању заштита, очување, евиденција, документација, валоризација, одржива обнова и ревитализација национално вредног, па и осталог културно-парковног наслеђа Србије, региона, Европе итд.

2. Културно-парковно наслеђе као откриће

Појмовна одредница „културно-парковно наслеђе“ није довољно позната у нашој конзерваторској, урбанистичкој и пејзажно-архитектонској теорији и пракси, што значи да до скоро није ни терминолошки била присутна у стручној, научној и широј културној јавности. Ипак, међународне декларације, повеље, препоруке и закључци са разних стручно-научних скупова о градитељском и урбанистичком наслеђу, помињу историјске паркове и вртове¹ и друге споменичке амбијенте², али ни у једном од тих докумената, као ни у последичним законодавним актима о заштити културних добара, не помиње и не констатује се постојање целовитог и сложеног система културно-парковног наслеђа које је интегративни део градитељско-урбане баштине као ширег, разноврсног, слојевитог или вишесложног оквира баштињених добара.

То је данас само један од разлога због којег не постоји ниједна међународна повеља или други документ о заштити и очувању културно-парковног наслеђа, које не чине само тзв. историјски вртови и паркови, већ и други вредни објекти пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа. Само издвајање тзв. историјских вртова и паркова показује да постоје и друге врсте у оквиру поменутог и богатог опуса и фондуса пејзажно-архитектонско-урбаних облика, структура, добара, ремек-дела и других остварења. Ипак, они су у разним међународним документима потпуна непознаница.

Још је тежа ситуација у легислативама различитих административно-државних заједница, затим у институцијама система, које тако интересно здружене уз доминацију недовољно едукованих, затим одабраних, добро распоређених и само профитабилно усмерених квазистручњака, најчешће и већином не познају целу област пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа. У таквим околностима, поготово код великог дела културно-парковног наслеђа, нису познате ни разноврдне физичке структуре, облици, ресурси и слично. Међутим, зато су нпр. у Србији и њеном непосредном окружењу познате универзалне тзв. зелене површине под које се мађионичарски подводе „ЗД“ културно-парковне и друге пејзажно-архитектонско-урбане структуре и објекти. Исто тако, неселективно, једнострано и волшебно се планиране, пројектоване и грађене „ЗД“ културно-парковне и друге пејзажно-архитектонско-урбане структуре и објекти дефинишу и заштићују као природна, уместо културно-парковна добра. Да ствар буде гора, то чине разне институције система и појединци чија су делатност и професионално одређење и опредељење, везани за урбанистичко и просторно планирање, интегративну заштиту, евиденцију и документацију градитељско-урбаног наслеђа, пејзажну архитектуру итд.

¹ Šćitaroci Obad, Mladen (1992), *Hrvatska parkovna baština*, Zagreb, p. 28-29.

² Marasović, Tomislav (1983), *Zaštita graditeljskog nasleđa*, Zagreb – Split, p. 113-158.

Међутим, само помињање паркова и вртова и других споменичких амбијената у конзерваторским и другим међународним повељама, декларацијама и слично, које артикулишу значај и вредности непокретног градитељско-урбанистичког наслеђа, показује да су вртови и паркови такође, само у ширем амбијенталном, а не и у експлицитном градитељско-споменичком својству, сврстани и обухваћени као њен иманентни део и контекст. То значи, баштињени вртови и паркови у оквиру те заједничке или опште, шире или свеобухватније категорије или групе непокретних културних добара потпадају и сврставају се у ту споменичку категорију, али они данас не чине засебно артикулисану споменичку групу или системску јединицу непокретних културних добара, па је то само један од разлога због којег су они у садашњој теорији и пракси заштите културног и природног наслеђа нелогично схваћени и апсурдно заштићени као природно добро, а само у изнимним случајевима као пејзажно, вртно или парковно-урбани артефакт или културно добро.

Значи, из овог контекста, помињање и везивање баштињених вртова и паркова за категорију непокретних културних добара, само овлаш или периферно указује на њихов споменичко-културни, градитељско-стилски и просторно-урбани значај.

Посебан је проблем што се вртови и паркови, чак и у оквиру међународних докумената, посебно артикулишу, селекутују и сепаратно издвајају из укупне целине или система пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа. Такво селективно и једнострано издвајање и одвојено вредновање вртова и паркова у односу на преостале врсте културно-парковног наслеђа, као и остале врсте пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности, показује само да је извршено елитистичко издвајање једних у односу на друге. Даље би се могло рећи да се такво издвајање и селектовање своди на пристрасно процењивање, по којем су само вртови и паркови највреднији креативно-стваралачки делови или структуре у оквиру укупног пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа. На крају, управо због оваквог одвојеног вредновања вртова и паркова у односу на друге пејзажно-урбане структуре, необјективно се артикулишу поводи и разлози из којих је у ствари видљиво да је културно-парковно наслеђе још увек велика непознаница и на високом експертском нивоу.

Међутим, стручно-научна апаратура у свим, па и овој области, мора поштовати и неговати егзактне методе истраживања, анализа и компарација до стварања, предагања и обликовања синтетичких резултата, па је то нужност и обавеза када су у питању наслеђене пејзажно или парковно-урбане вредности, остварења и достигнућа. Зато тај елитистички однос према још бројним и разнородним или осталим вредним јединицама културно-парковног наслеђа, па и осталог пејзажно-архитектонског градитељства, показује да је ту реч о пристрасном, а не о стручном и егзактном приступу приликом селектовања једне или две врсте објеката из богатог опуса, фондуса и система културно-парковне баштине у односу на друге, или преостале врсте пејзажно-урбаних, односно културно-парковних објеката и структура.

Ипак, у односу на ту чињеницу, овде треба подсетити да парковно-урбане или вртно-парковне или пејзажно-архитектонске или пејзажно-урбане или

пејзажно-културне структуре и објекти, добра и артефакти, творе елементе пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, а онда и једино могућег „3Д“ пејзажно-архитектонско-урбаног система и матрице, а не виртуелног система градског зеленила или тзв. зеленоповршинског система. Из тог разлога, потребно је целовитије и егзактније пејзажно, вртно и парковно-урбано вредновање, систематизација и класификација овако богатог, интегративног и градотворног пејзажно-градитељског опуса, фондуса и структура, како унутар ужег сопственог оквира, тако и унутар ширег градитељско-урбаног оквира познатог као грађена и животна средина.

Међутим, са градитељско-урбаног аспекта, евидентна су споменичко-културолошка, градитељско-стилска и пејзажно-амбијентална, затим урбаногена и градотворна, екотворна и животворна својства код разноврсних пејзажних, вртно и парковно-урбаних структура и добара, па то још више истиче потребу егзактног и стручно-научног артикулисања ових чињеница. На тај начин, кроз тродеценијски конзерваторски рад и двоиподеценијско истраживање аутора овог рада у области интегративне заштите, евиденције, документације, обнове и ревитализације градитељског наслеђа, показала се оправдана потреба да се у оквиру шире категорије, као што је систем непокретног градитељско-урбаног наслеђа, посебно истакне или евидентира:

- група или поткатегорија архитектонско-урбаних структура и јединица са споменичким својствима, и

- група или поткатегорија културно-парковних или парковно-урбаних структура и јединица са споменичким својствима.

У оквиру поткатегорије или подгрупе културно-парковних структура и јединица са споменичким својствима, јасно је да се ту ради о евиденцији, документацији, валоризацији, заштити и очувању наслеђених вртно-парковних и других пејзажно-архитектонских структура и добара које имају креативно-стваралачка, стилско-градитељска, амбијентално-урбана и споменичко-културолошка својства³.

Управо та чињеница представља стручно-научну подлогу, која је код аутора овог рада као конзерватора са искуством у истраживању и проучавању градитељско-урбаних структура, артефаката и добара, а посебно кроз истраживање и проучавање мало познатог и маргинализованог пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, врло битно утицала на стручно-научно опредељење, а онда и на утемељење, увођење и егзактно афирмисање овог до сада недовољно артикулисаног и мањкавог облика валоризације, систематизације, категоризације, евиденције и документације, обнове и ревитализације објеката или добара културно-парковног наслеђа.

Наиме, мало је познато да су бројни стручно-научни скупови о градитељско-урбаном наслеђу и просторно-урбанистичком планирању у Србији и шире, те старији и нови законски прописи у тој области током 20. века, маргинализовали чињеницу да постоје објекти пејзажно-архитектонског градитељства, односно културно-парковног наслеђа, стваралаштва, културе и уме-

³ Ćerimović Lj., Velimir (2006), Kulturno-parkovno nasleđe Srbije, Ćasopis „Ecologica“, br. 12, god. XIII, Beograd, p. 161-168.

тности. То је темељни разлог који је последично допринео устоличењу и легализацији одређених непрецизности, када је у питању артикулисање њиховог градитељско-урбаног идентитета, интегритета и значаја, односно рад на евиденцији, документацији, вредновању, изучавању, заштити, очувању, обнови, неговању и ревитализацији ових значајних рекреативно-инспиративних, пејзажно-амбијенталних, градитељско-урбаних и споменичко-културних структура.

Исто тако, разни облици маргинализације културно-парковног наслеђа и других пејзажно-архитектонско-урбаних структура и објеката, били су увек повод и разлог за спонтано умрежавање нестручне и непрецизне законске терминологије, која се у недоглед и неселективно преписује и данас. Због тога, још увек се сусрећемо са несагледивим последицама таквог штетног односа према пејзажно-архитектонском градитељству, стваралаштву, култури, уметности и наслеђу као целини, које је темељно везано за људско искуство и знање, креативну и стваралачку имагинацију и енергију. Осим законских прописа, у таквом контексту пишу се и разне стручно-научне анализе, библиографске јединице, елаборати, студије и др. у области интегративне заштите, урбанизма, просторног планирања и пејзажне архитектуре, а раде се и пројектантски, просторни и урбанистичко-плански документи који не познају објекте пејзажно-архитектонског градитељства, односно културно-парковног наслеђа, стваралаштва, културе и уметности.

На основу оваквог вишегодишњег истраживачког рада и конзерваторског искуства, аутор овог рада приликом вредновања и утврђивања споменичких својстава урбанистичких целина на подручју деловања и рада Регионалног завода за заштиту споменика културе у Осијеку (1977 – 1991) и Регионалног завода за заштиту културних и природних добара у Вуковару (1992 – 1998), као конзерватор први пут је увео појмовну одредницу културно-парковно наслеђе у стручну употребу.

Исто тако, аутор овог рада је на Саветовању 1994. г. у вези с урбанистичким развојем Београда први презентовао тему Културно-парковно наслеђе Београда⁴, а 2006. у оквиру Симпозијума с међународним учешћем „Природни ресурси основа туризма“, презентовао је тему Културно-парковно наслеђе Србије⁵.

Тако се и у Србији пре 14 година први пут указује на постојање и потребу препознавања, разврставања и систематизације вртно и парковно-урбаних, односно пејзажно-архитектонских структура и објеката који имају својства културно-парковног наслеђа или културног добра, односно који имају своје засебне, компатибилне и амбијентално-урбано условљене и надопуњујуће креативно-стваралачке, стилско-градитељске, просторно-урбане, споменичко-културолошке и друге интегративне и прагматичне вредности и својства.

Овакво његово диференцирање, разврставање и систематизација имају своје упориште у чињеници да разноврсно градитељско-урбанистичко наслеђе чине разне физичке структуре (артефакти) грађене средине. У вези с тим, међу разноврсним физичким структурама градитељско-урбаног наслеђа које

⁴ Ćerimović Lj., Velimir (1994), Kulturno-parkovno nasleđe Beograda, Zbornik radova UIB, Beograd, p. 79-82.

⁵ Ćerimović Lj., Velimir (2006), Ibidem, Ecologica, p. 161-168.

чине шири оквир, засебну и вредну скупину чине и представљају објекти културно-парковног наслеђа, који оплемењују и градотворно артикулишу пејзажно-урбанистичке силуете, потезе, амбијенте и целине. На тај начин, пејзажно-архитектонски артефакти са истакнутим вредностима (објектима) културно-парковног наслеђа творе и артикулишу структурне доминанте „ЗД“ пејзажно-архитектонско-урбаног система. Њихову градотворну и градоградитељску, али и екотворну и животворну димензију артикулише примерени реципроцитет, складан и хармонизован однос са другим архитектонско-урбаним вредностима, што је од посебног и непорецивог утицаја на њихов екоурбани значај, али и одрживи развој грађене средине и локалне заједнице у данас изазваним и израженим условима локалних и глобалних промена.

Значи, артикулација појмовне одреднице „културно-парковно наслеђе“ има своју прагматичну и теоретску, односно стручно-научну подлогу и примену, јер она подразумева и обухваћа наслеђене, односно пројектоване и грађене парковно-урбане објекте и целине пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, који су настали, компатибилно творе и градотворно обликују структуру, синтетичку форму и морфологију артифицијелне средине. На тај начин, евидентно је да се ради о објектима културно-парковне баштине и другим пејзажно-архитектонским јединицама и структурама, односно о пејзажно-архитектонском обликовању простора које чини препознатљиву, градотворну и значајну грану градоградитељства. Из тог разлога, пејзажно-архитектонски грађени облици, целине и објекти културно-парковног наслеђа са градитељско-стилским и другим битним споменичко-културним својствима, врло афирмативно утичу на посебан споменичко-културни идентитет и амбијентално-урбану привлачност заштићеног локалног и непосредног ширег окружења у грађеној и животној средини.

3. Међународне декларације не познају категорију културно-парковно наслеђе

Разнородне структуре и објекти пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, а посебно баштињени паркови са елементима историјских стилова и традиционалних вредности и других вредних споменичко-културних и амбијентално-урбаних својстава, представљају читљиве и разумљиве пејзажно-архитектонске артефакте, али и облике специфичног креативно-стваралачког умећа, преношења и неговања парковне културе неког народа, цивилизације или времена у којем су настали. Они су израз исконске потребе човека за уређеним, оплемењеним и негованим вртом, парковно и пејзажно-урбаним амбијентом и његовом асоцијативно-трансцендентном и инспиративно-обновитељском енергијом, те његових духовних, стваралачких и врто или парковно-градитељских активности, опредељења и стремљења. У сваком парковно грађеном амбијенту препознатљива је стваралачка имагинација његових анонимних и познатих вртоградитеља и аплицирана су креативно-стваралачка прегнућа, стремљења и технолошко-градитељска достигнућа времена у којем је настао. Тако грађени, односно баштињени објекти културно-парковног наслеђа представљају вредне парковно-урбане, пејзажно-културне, градитељско-амбијенталне, еко-урбане, рекреативно-инспиративне и еко-туристичке ресурсе.

Данас је у свету познато и регистровано негде око 2.000 старих, квалитетних и репрезентативних паркова. То је размерно мали број у односу на број градова у свету. Према УНЕСКО-вим подацима, у 22 европске земље спомиње се 1.360 вредних парковних целина. Међу њима, око 300 њих су пејзажно-архитектонски објекти који се сматрају прворазредним или репрезентативним примерцима културно-парковног наслеђа. Још увек је велики број старих очуваних културно-парковних целина које су деградиране, или су на најбољем путу да за извесно време нестану са лица земље. Међутим, о другим културно-парковним објектима и структурама као вредним деловима пејзажно-архитектонско-урбаног система и грађене средине, нема ни помена.

Поред тога, поражавајућа је чињеница да процес деградације, који је у току, утиче на пропадање парковно-архитектонских и скулпторских атракција, парковних егзота и других раритетних и архитектурално занимљивих дендро-парковних јединица и облика. Уз то, све више пропадају и друге грађене јединице, као што су дворци, виле и палате са њиховим иманентним резиденцијално-парковним целинама.

Ипак, објекти културно-парковног наслеђа и друге структуре пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности, забележени су од античких времена (Месопотамија, Египат)⁶, затим кроз хришћанство и остатке античког парковно-урбаног градитељства (Грчке и Рима)⁷. Надаље, познате су његове скромније форме током средњег века, а онда као препознатљивије и артикулисане форме на темељима процеса и облика раста (форма урбис), планирања и физичке структурације града до појаве средњовековних метропола⁸, затим у ваневропским градитељско-урбаним културама Блиског истока, јужне Азије (Индија), источне Азије (Кина, Јапан), средње и јужне Америке⁹. Посебно је познато културно-парковно наслеђе ренесансе, са вредним резиденцијалним парковно-градитељским комплексима (Фиренца)¹⁰. Ти комплекси су кроз градитељско-урбану историју, а поготово кроз 18. и 19 век, остварили снажан утицај на урбанизацију европских градова у Француској, Енглеској, Италији, Аустрији, Русији итд. Из тих разлога, посебно су утицали на развој градитељско-урбанистичке мисли, прегнућа, стремљења и достигнућа у Европи и свету¹¹, али су са извесним закашњењем и у Србији остварили утицај на развој планске урбанизације са иманентним традиционалистичким пејзажно-архитектонским елементима и компатибилним европским пејзажно-урбаним концептом.

Међутим, у складу са међународним документима у тој области, и поред њиховог селективног односа и недоследности према разнородном и богатом опусу културно-парковног наслеђа, препознатљива је УНЕСКО-ва еколошко-градитељско-културно-пејзажна доктрина, која се темељи на интегративном концепту и мултидисциплинарним знањима¹². У таквом еклектичком оквиру, рана фаза ове доктрине само овлаш преко вртова и паркова као консти-

6 Milić, Bruno (1994), *Razvoj grada kroz stoljeća I – prapovijest – antika*, Školska knjiga, Zagreb, p. 47–85.

7 Milić, Bruno (1994), *Ibidem*, p. 89–261.

8 Milić, Bruno (1995), *Razvoj grada kroz stoljeća 2 – srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb, p. 5–261.

9 Milić, Bruno (1995), *Ibidem*, p. 273–385.

10 Milić, Bruno (2002), *Razvoj grada kroz stoljeća III – Novo doba*, Školska knjiga, Zagreb, p. 3–130.

11 Milić, Bruno (2002), *Ibidem*, p. 145–475.

12 Vučenović Svetislav (1994), *Urbano nasleđe između razgradnje i obnove, Savetovanje „Prostorno i urbanističko planiranje graditeljsko nasleđe“* (19–20. 03. 1992. g.), Glasnik Društva konzervatora Srbije, Broj 18, Beograd.

тутивних елемената ситема културно-парковног наслеђа, артикулише значај културно-парковне баштине. Али, њена развијенија фаза која је подстакнута глобалним променама на прелазу из 20. у 21. век, све више афирмише, артикулише, подразумева и укључује и друге разнородне објекте који, такође јесу, или би кроз актуелну валоризацију, могли бити конститутивни елементи културно-парковне баштине.

У контексту интегративне заштите и поменуе доктрине, јасно је да објекти културно-парковног наслеђа несумњиво представљају разноврсна и вредна културно-парковна добра, која у условима глобалних промена имају креативно-стваралачку, стилско-градитељску, пејзажно-културну, амбијенталну, градотворну и екоурбану димензију и друга интегративна, градитељско-урбана и прагматична својства. На основу тога, може се рећи да су неки делови међународних декларација, повеља и других докумената из друге половине 20. века, због своје елитистичке једностраности у истицању и познавању само тзв. историјских вртова и паркова, данас на неки начин превазиђени, јер чине окоштале форме у односу на савремене потребе и схватања интегративне заштите, очувања, обнове и ревитализације наслеђених вредности у условима локалних и глобалних промена. У овом контексту није неважно питање, зашто је потребно да се на пр. ренесансни врт или сецесијски предврт назива историјским вртом или предвртом?

У контексту са интегративном заштитом баштињених вредности, не може се више ни помислити, ни једнострано занемаривати, или на неприродан начин игнорисати постојање културно-парковног наслеђа и других структура и објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности, који са другим објектима и остварењима архитектонског и урбаног градитељства, и јединицама и структурама урбаног дизајна, чине јединствени или органски везан и грађен комплекс, миље или амбијент артифицијелне структуре, односно интегрисаних и компатибилних облика урбане и животне средине.

Без обзира на међусобно различита споменичка својства културно-парковног наслеђа и недостатке међународних декларација, у односу на евидентно запостављање његових појединих делова по врстама, структуре и објекти парковне баштине са осталим подврстама непокретног културног наслеђа као ширег оквира, чине интегративну, органски јединствену и вишеслојну културолошку, градитељску, пејзажну и урбану целину или систем. Њени највреднији парковно-урбани објекти чине окосницу наслеђеног културно-парковног система и квалитативну подлогу за планирање и развој иманентних делова „ЗД“ пејзажно-архитектонског концепта, система и матрице, који су у каузалној вези и функцији одрживог опстанка и екоурбаног развоја грађене средине и локалне заједнице.

Овде је важно напоменути да су резиденцијалне градитељско-урбане структуре незамисливе без иманентних резиденцијално-парковних или других пејзажно-резиденцијалних целина, јер су то историјски познате, иманентне, каузално условљене и компатибилне пејзажно-градитељско-резиденцијалне структуре. То није ништа ново и непознато, али јесте маргинализована чињеница. Зато је овде лако препознатљив архетипски концепт или наслеђена парадигма, којима је својствено и за које је познато да нема резиденције,

дворца, палате, виле, летњиковца и слично без резиденцијално-парковне или неке друге пејзажно-градитељско-резиденцијалне целине.

Међутим, када је у питању духовно-световни концепт манастирских или црквених порти, парковно-резиденцијалне целине манастирских, парохијских, епархијских, патријаршијских и других порти, имају своје посебно место, улогу и значење¹³. То произлази из чињенице да било који образац црквене порте није никакво световно двориште, већ спољашњи свети простор са иманентним хијерофаничним и теофаничним *genius loci* и културним волуменом који су у функцији обредно-религиозних потреба православно профилисане хришћанске заједнице¹⁴. На основу истраживања аутора овог рада на подручју историјски познате Архиепископије Митрополије карловачке¹⁵, у односу на исконску потребу профилисаног *homo religiosus* за духовно узвишеним и оплемењеним амбијентом и волуменом теофаничног и хијерофаничног *genius loci*, односно културног места са оквиром црквене порте у којој обитава Дом Господњи, црквено-парковне целине имају улогу претхрамја. То је у тесној вези са присуством и дејством благотворне и узвишене духовне и храмовне енергије у оквирима спољашњег светог волумена још пре уласка у храм или унутрашњи свети простор и њеном духовно-трансцедентном и асоцијативно-регенеративном снагом, улогом, значајем и дејством у непосредном окружењу познатом као аура светости¹⁶.

Зато кроз макродимензију градитељско-урбаног стваралаштва као ширег оквира треба засебно, а по потреби и/или према степену заштите, треба и вишедимензионално, а не само једнострано сагледавати и вредновати њихова амбијентално-урбана, стилско-градитељска и друга споменичко-културна својства, као и место, улогу и значај у заштићеном делу (целини), као и ширем градитељско-урбаном језгру грађене средине. То значи, треба комплексно сагледавати и разумети пејзажно-архитектонску димензију парковно-урбаних структура и њихову специфичну креативно-стваралачку, затим евидентну и незаобилазну градотворну, али и непорециву уметничку, градитељску и еко-урбану димензију, поготово у контексту њихових створених, урбаногених и врло утицајних животворних вредности, затим интегративне заштите и очувања, односно обнове и ревитализације културно-парковне баштине у условима локалних и глобалних промена.

Због тога се, овде треба истаћи, кроз градитељско-урбану историју, креативно-стваралачки идентитет и контекст вртно-парковног или пејзажно-архитектонског обликовања грађене средине артикулише и афирмише каузални однос и присна веза између иманентних архитектонских и пејзажно-архитектонских артефаката у градитељско-урбаном амбијенту, који је увек био непосредан и никад случајан и неважан.

Без обзира на то, да ли су пројектоване и грађене парковно или вртно-резиденцијалне структуре, у условима градитељско-урбаног амбијента, под-

¹³ Ćerimović Lj., Velimir (2007), *Pravoslavna crkvena porta u prvoprestolničkoj Arhiepiskopiji Mitropolije karlovačke – razvoj i tipologija oblika*, Doktorska disertacija, Fakultet tehničkih nauka – Departman arhitektura i urbanizam Univerziteta u Novom Sadu, p. 64–203.

¹⁴ Ćerimović Lj., Velimir (2008), *Paradigma tradicionalne crkvene porte kao podloga za crkveno-graditeljska pravila o njenom savremenom planiranju i oblikovanju – II deo*, Časopis „Izgradnja“, br. 8-9. (avgust-septembar), Beograd, p. 315–338.

¹⁵ Ćerimović Lj., Velimir (2007), *Ibidem*, p. 64–656.

¹⁶ Ćerimović Lj., Velimir (2008), *Pravoslavna crkvena porta Sremskokarlovačka – I deo*, Časopis „Izgradnja“, br. 3–4. (mart-april), Beograd, p. 65–84.

ређене кући, као код ренесансног, барокног или сецесијског врта, или је кућа подређена пројектованим и грађеним парковно или вртно-резиденцијалним структурама, као код енглеских паркова у 19. веку, или већ познатог јапанског, или скоро откривеног српског врта¹⁷, увек је постојао непосредан и артикулисан однос куће и њене пројектоване и грађене парковно-резиденцијалне структуре, односно иманентне и пропорционалне вртно-амбијенталне јединице и волумена. У профаном говору, она је још позната као кућна околина или окућница, која увек има своју резиденцијалну и престижну, али и градотворну, креативно-стваралачку, стилско-градитељску, амбијентално-урбану, рекреативно-инспиративну и еко-функционалну димензију.

У тој корелацији, захваљујући пејзажним архитектима као ствараоцима, градитељима или вртоградитељима и њиховој креативно-стваралачкој имагинацији, препознатљив је градитељско-урбани и пејзажно-амбијентални контекст планираних, пројектованих и грађених пејзажно-архитектонских јединица и остварења, односно објеката парковно-урбаног градитељства, стваралаштва, уметности, наслеђа и културе, који дефинитивно подразумевају пејзажну архитектуру, односно пејзажно-архитектонско обликовање простора, а не вртларење¹⁸, и тзв. озелењавање и слично унижававање планско-пројектантске, градотворне, градоградитељске, културно-парковне, споменичко-културне и друге, па на крају и непорециве екоурбане димензије пејзажно-архитектонског градитељства и стваралаштва.

Из наведеног контекста уочљиво је непорециво постојање културно-парковног наслеђа и других структура и објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности, иако међународне декларације, повеље, закључци и препоруке, осим паркова и вртова, не познају преостале објекте културно-парковног наслеђа. То значи, поред вртова и паркова, препознатљиво и непорециво је постојање различитих објеката културно-парковног наслеђа и других објеката пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства у квантитативном и квалитативном смислу. Дакако, у контексту интегративне заштите и чувања културно-парковног наслеђа у условима локалних и глобалних промена, до сада наведене чињенице указују на хитну потребу усклађивања и допуна међународних декларација и других докумената у наведеном контексту, како би се спречио досадашњи прогресивни тренд деградације вртова и паркова и других разноврсних структура културно-парковне баштине и пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства.

4. Неке термилошке непрецизности у Атинској конзерваторској повељи из 1931. г.

Ово је први међународни документ који је усвојила међународна конференција архитеката и других конзерватора у Атини (21–30. 10. 1931. г.), која у тачки VII, став 1. прво каже да због поштовања обележја и физиономије града “треба нарочито штитити амбијент“, поготово у близини старих споменика. Затим, у тачки VII, став 2. каже: “Предмет пажње могу бити насаде и биљни украс, прикладан споменицима и споменичким скупинама да би се сачувао првобитни карактер“.¹⁹

¹⁷ Ćerimović Lj., Velimir, Deskripcija o urbanističkoj i građevinskoj lokaciji rodne kuće akademika Milutina Milankovića u Dalju, Dosije br. 153., Regionalni zavod za zaštitu kulturnih i prirodnih dobara u Vukovaru, Dalj, 1994. g.

¹⁸ Šćitaroci Obad, Mladen (1992), Hrvatska parkovna baština, Zagreb, p. 153–155.

¹⁹ Marasović-Alujević, M., u Marasović, T., Zaštita graditeljskog nasleđa, Zagreb–Split, 1983. g., p. 113–115.

Већ тада се у ставу 1. уочава амбијентално-урбани, а само посредно споменичко-културни и градотворни значај наговештених, али сасвим неидентификованих, а онда и непознатих или спонтано грађених и креативно неартикулисаних парковно-урбаних структура, објеката или артефаката. Ту се говори о „насадама и биљним украсима“ који могу бити само градивни елементи парковних, вртних и других пејзажно-архитектонских објеката. Исто тако, ширим разумевањем и тумачењем појма „амбијент“ у пејзажно-градитељско-урбаном окружењу, амбијенталном оквиру су иманентне различите структуре и објекти културно-парковног наслеђа и других пејзажно-архитектонско-урбаних јединица.

На тај начин, иако недовољно артикулисано у овом документу међународног значаја, посредно се уочава и афирмише интегративно дејство, градотворни значај и синтетичка веза архитектонског, пејзажно-архитектонског и другог урбаног градитељства, као и каузална условљеност и целовитост наслеђеног и вредног урбаног амбијента. Знатно касније, такву каузалност и значај кроз садејство градоградитељских дисциплина у новограђеним, али и наслеђеним и вредним, односно заштићеним урбаним целинама и амбијентима, препознаје и потврђује и „Пекиншка повеља“ из 1999. г.²⁰

Ипак, ниједан од поменутих, па и непоменутих међународних докумената, не познаје, не систематизује, не категоризује и не афирмише објекте, структуре, добра, ресурсе, остварења, артефакте и јединице културно-парковног наслеђа. Међутим, то не чине ни државне легислативе, ни локалне законодавне регулативе, па је то вероватно један од разлога због којег и међународни документи не познају ни парадигме, ни системе, ни облике, ни целине које чине основне репере пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковног наслеђа.

Затим, у ставу 2. Повеље из 1931. г., индиректно се уочава постојање, па кроз шире (посредно) тумачење навода, да предмет пажње могу бити: „насаде и биљни украс, прикладан споменицима и споменичким скупинама да би се сачувао првобитни карактер“, а поготово кроз истицање непримереног слогана „биљни украс“ уместо стилизоване орнаменталне или вртне или неке друге структуре, сагледљиво је једнострано и појединачно уско уважавање само органских градивних облика и јединица, односно вртно, парковно и пејзажно градивних елемената и садржаја који творе један вртни, парковни или други пејзажно-архитектонски објекат. Управо такви објекти културно-парковног наслеђа као планиране, пројектоване и грађене структуре у ужем смислу имају сопствени споменичко-културни, стилско-градитељски и креативно-стваралачки значај, а у ширем смислу градотворни, урбаногени и пејзажно-амбијентални значај у структури културно-споменичког својства неке артифицијелне или урбане целине. Зато један вртни, парковни или други пејзажно-архитектонски објекат или његови делови, не може се називати „насадом“, јер осим пројектованих и уграђених парковно-вегетацијских јединица, постоје и други градивни материјали који се пројектују и уграђују, односно граде, интерполишу или чине садржајне елементе неког вртног, парковног или другог пејзажно-архитектонског објекта. Тако се дефинитивно у структури културно-урбаног добра препознаје место, улога и значај кул-

²⁰ „Пекиншка повеља“, прихваћена на Конгресу urbanista i arhitekata, Peking, 23–26. јуни 1999. г.

турно-парковног наслеђа којему су такође иманентна културно-споменичка својства, али и других објеката пејзажно-архитектонског или пејзажно-урбаног градитељства, стваралаштва и културе, који су такође иманентни споменицима и споменичким групама или наслеђеној и споменички вредној урбаној структури.

У контексту интегративне заштите, и једни и други су од великог значаја за културно-споменичка својства у споменички вредној (заштићеној) градитељско-урбаној целини (језгру). Само интегрисани и иманентни објекти културно-парковног наслеђа са сопственим и заједничким споменичким својствима, у тако вредној, а напосе у заштићеној градитељско-урбаној целини, доприносе артикулацији и одређивању вишег културно-споменичког степена, значаја или својства појединачном споменику, споменичкој групи или целини, као што је то било у случају вредновања споменичко-културно-духовне целине Љетне резиденције патријарха српског у Даљу²¹. То свакако потенцира првобитни стилско-градитељски, амбијентално-урбани и градотворни карактер као посебну вредност културно-споменичког својства и културно-споменичке целине, објекта или добра.

Из наведеног цитата, кроз “амбијент“, као шири оквир, и “насаде и биљни украс“, као ужи оквир, може се у начелу под тим појмовним одредницама схватити да се мислило на све врсте објеката културно-парковног наслеђа (не само на тзв. историјске вртове и паркове), па можда и друге пејзажно-архитектонске творевине које немају споменичко-културна својства, али имају амбијентални и функционални значај или неко друго нпр. архетипско, историјско, традиционално, односно мистично, духовно или друго специфично вредно локално својство у споменички вредној урбаној целини или окружењу.

Пошто у Повељи нема додатних објашњења у вези с тим, могло би се рећи да и у овом посредном облику Атинска повеља прва индиректно, односно само посредно и сасвим рудиментарно указује на постојање разнородних врста објеката културно-парковног наслеђа који чине ужи оквир, а вероватно и на постојање разних врста објеката пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства, стваралаштва, културе и уметности који чине шири оквир каузалне, градотворне, градоградитељске и споменичко-културне припадности.

Значи, Атинска повеља је у односу на касније повеље и декларације о заштити и чувању културног наслеђа прва индиректно наговестила и артикулисала споменичка својства културно-парковних артефаката, односно дела и остварења мало познате културно-парковне баштине. А, кроз шире сагледавање или тумачење поменутих појмовних одредница, могло би се рећи и постојање категорије културно-парковног наслеђа и разноврсности објеката у оквиру те категорије, само у недовољно артикулисаном, односно егзактном облику. Чак, шире гледано, она је индиректно дала елементе за артикулисање и афирмисање креативно-стваралачких вредности пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, којима у то време, вероватно због стручно-научне несавршености у дотадашњим знањима и кристализацији искустава из те области, ипак нису довољно истакнуте и дру-

²¹ Ćerimović Lj., Velimir, Deskripcija o urbanističkoj i građevinskoj lokaciji patrijaršijske / saborne crkvene porte Svetog velikomučenika Dimitrija u Dalju, Dosije br. 152, Regionalni zavod za zaštitu kulturnih i prirodnih dobara u Vukovaru, Dalj, 1994. g.

ге појединачне стилско-градитељске вредности као важан део њиховог културно-споменичког вредновања.

Осим тога, поред недовољно артикулисаног места, улоге и значаја, као и познавања и откривања споменичких својстава културно-парковног наслеђа у Атинској конзерваторској повељи, могло би се рећи да и остаци-остатака ових вредних творевина, ипак приметно, затим довољно каузално, целовито, вишесложно и комплементарно, творе и артикулишу амбијентално-урбана и стилско-градитељска својства. Наравно, овде већ истакнуте њихове вредности посебно подстичу и оплемењују креативно-стваралачка и друга интегративно, урбано и градитељски вредна својства, која су битна претпоставка споменичко-културним својствима и квалитативном вредновању наслеђене амбијентално-урбане целине. Ипак, овде је потребно истаћи да су та својства у време доношења ове Повеље и других каснијих докумената у овој области још увек недовољно артикулисана. Међутим, данас у контексту интегративне заштите културног и природног наслеђа у условима изражених и изазваних глобалних промена, она све више у прагматичном смислу добијају на значају. Такво стање ствари, свакако има неминовне реперкусије и на истраживачком, теоретском и научном пољу у овој за сада неистраженој области рада, деловања и стварања.

Ипак, из контекста наведених цитата, видљиво је како оновремено ангажовани неимари и посленици високих државних и међународних институција, из разних разлога изостављају или не досежу суштину(!?), па онда, осим историјских и амбијенталних вредности, и не уочавају и не артикулишу непосредан стилско-градитељски значај, или барем код већине, присуство еклектичких вредности објеката, структура и артефаката разнородног културно-парковног наслеђа. Вероватно у то време, под утицајем Модерне и умножених урбаних проблема са израженим дејством негативног еколошког наслеђа, поготово након индустријске револуције, једнострано се запостављају креативно-естетски и стилско-градитељски, а једнострано се пренаглашавају само биолошки и еколошки критерији. Значи, запостављен је планско-урбанистички, креативно-стваралачки, стилско-градитељски и споменичко-културни значај и својства непорецивих и неизбежних пејзажно-архитектонских творевина у градотворној структурализацији грађене средине. Младен Обад Шћитароци у вези с тим истиче како је модерна архитектура чак међу својим пропустима начинила један од највећих – “што није вредновала вртове и што није одвише марила за парковни дизајн”²².

Међутим, мора се признати да је уз све проблеме одрживог опстанка и развоја градова након индустријске револуције почетком 20. века, са којима су се сусретали архитекти, урбанисти, пејзажни архитекти, конзерватори, социолози, економисти, географи, филозофи и други, и само оновремено помињање делова или целина ових баштињених пејзажно-урбаних облика у једном тако вредном документу, затим помињање њихове било какве улоге у заштити и очувању разнородног градитељско-урбаног наслеђа, дало довољно посредних наговештаја и подстицаја, из којих су се могли назрети и препознати постојање, споменичко-културни значај и својства наслеђених ремек-дела и

²² Šćitaroci Obad, Mladen (1992), Ibidem, p. 153–155.

других вредних јединица културно-парковног наслеђа из 18. и 19. века, које је под утицајима индустријске револуције и модерне већ тада доживело приметну маргинализацију.

То није ништа необично, јер је то време заблуда и тензија под притиском изазова савремене урбанизације, у којем Баухаус истиче како "пејзаж и парк не могу бити предмет умјетничког обликовања"²³, затим Чарлс Џенкс спомиње деловање и рад СИАМ-а, када и књиге и расправе о еруптивном расту и хаотичном функционисању градова, у то време говоре "на један есхатолошки и, чак, хистеричан начин"²⁴. Зато није необично што се такво стање ствари и односа у том контроверзном и бурном времену, сасвим последично одражавало на развој градоградитељства, па и на оновремено обликовање закључака и препорука Атинске конзерваторске повеље. Поготово њено скромно обликовање ставова и препорука изражено је у односу на постојање, разноврсност и споменичко-културна својства, тада богатог и данас већ увелико деградираниог, маргинализованог и мало познатог културно-парковног наслеђа.

5. Неке термилошке непрецизности у Фирентинској повељи из 1981.

Ова Повеља усвојена је као допуна Венецијанске повеље из 1964. о конзервацији и рестаурацији споменика и споменичких целина. Било је то у Фиренци (21. маја 1981. г.) на Шестом међународном колоквијуму о заштити и обнови парковне архитектуре. Координатор ових активности био је Међународни комитет за историјске вртове ICOMOS-IFLA, који су чинили представници Интернационалног савета за споменике и споменичке целине (ICOMOS) и Интернационалног савеза пејзажних архитеката (IFLA).

Ипак, међу високим представницима и експертима светског гласа у Фиренци, појавила су се два става (струје), због различитог концепта обнове и ревитализације објеката вртно-парковног наслеђа. Наиме, италијански експерти нису се у целости сложили са Повељом ICOMOS-IFLA, па су под окриљем Accademia delle Arti del Disegno у Фиренци (12. септембра 1981. г.), усвојили документ под називом Италијанска повеља о историјским вртovima.

Захваљујући концепту интегративне заштите у односу на разновродне облике градитељског наслеђа и у односу на овде поменута превирања у вези са Фирентинском повељом, поједини истраживачи-ентузијастички дошли су до нових стручно-научних спознаја у вези с постојањем, вредновањем и разноврсношћу споменичких својстава и афирмисања маргинализованих чињеница о постојању културно-парковног наслеђа, као интегралног, компатибилног и посебно вредног дела пејзажно-архитектонског или пејзажно-урбаног градитељства, стваралаштва, културе и уметности.

Из таквог истраживачко-стручно-научног оквира, сасвим је препознатљиво и евидентно да је културно-парковно наслеђе на исти начин интегративни и компатибилни део ширег и целовитог система градитељско-урбаног наслеђа, што значи да у богатом опусу споменичких врста непокретне градитељско-урбане баштине разноврсни објекти културно-парковног наслеђа чине једну врсту или поткатегорију укупног или целовитог система градитељско-урбане баштине. У вези с тим, препознатљив је и проблем непрецизне и

²³ Šćitaroci Obad, Mladen (1992), Ibidem. p. 153–155.

²⁴ Dženks, Čarls, Moderni pokreti u arhitekturi, Građevinska knjiga, Beograd, 1990, p. 350.

непримерене, односно нестручне терминологије у области законодавства, а затим и у области пејзажно-архитектонске, просторно-урбанистичке и конзерваторске теорије и праксе.

На основу нових спознаја, и код „Фирентинске повеље о историјским вртovima“ (ICOMOS-IFLA), уочена је њена једностраност или помало чудновата непотпуност која се чита из самог наслова. Наиме, она се искључиво бави вртovima који чине само једну врсту објеката културно-парковног наслеђа. На тај начин, због њене једностраности или искључивости, недопустиво су за-постављене и све друге постојеће и познате врсте објеката и вредна дела културно-парковне баштине.

Њена термилошка једностраност уочљива је и кроз примену појмовне одреднице „историјски“. Јер, у Повељи поменути, и врло експлоатисани и експонирани појам „историјски“ (врт или парк), има врло растељиво, непрецизно и уврежено схватање и због тога не може бити примерен, чак ни у примењеној легислативи, али ни у пејзажно-архитектонској, просторно-урбанистичкој и конзерваторској теорији и пракси. Јер, „историјски“ (врт или парк) може бити и онај који је изграђен пре 25, 50, 75, 100, 125, 150. итд. година. Та чињеница мора се итекако узети у обзир код вредновања споменичких својстава, односно код одмеравања степена заштите и одређивања границе, када или након којег временског периода се врт или парк могу вредновати као историјски. Ако ништа друго, требало је помоћу тумача појмова објаснити шта се мисли под појмом „историјски врт“, „историјски парк“ и слично.

У Фирентинској повељи, приметан је и невероватан апсурд у тачки 6, који каже: „Назив повијесни врт подједнако добро одговара скромним вртovima као и обликованим и пејзажним парковима“²⁵. Већ из ове чињенице види се да је ова Повеља требала и морала имати други назив, а онда и обухват и контекст који артикулише објекте, структуре и артефакте културно-парковног наслеђа, које чини посебно вредан део пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности. Та чињеница се морала наћи у преамбули Повеље, предговору или поговору и слично.

Надаље, према тој Повељи о вртovima, видљиво је да постоји више врста вртова и паркова. Тако нпр. паркови могу бити обликовани и пејзажни, иако су и једни и други специфично обликовани, односно пројектовани и плански грађени. Исто тако, посебно истицање да „назив повијесни врт подједнако добро одговара скромним вртovima“, јасно указује да Повеља међу њима разликује оне који су вреднији, односно скромнији. Тако према наведеном контексту можемо разликовати нпр. „историјско-скромне“, а онда и „историјско-стилске“, „историјско-квалитетне“, „историјско-богате“ вртове, као и „обликоване и пејзажне паркове“. Исто тако, ако постоје ове „историјске“ врсте, могуће је разликовати и „савремене“ врсте као: „савремено-скромне“, а онда и „савремено-стилске“, „савремено-квалитетне“, „савремено-богате“ вртове, паркове итд. (!?).

Такав приступ разликовању „историјских“ или „савремених“ вртова и паркова тешко је примењив, јер кроз овде наведене и могуће претпоставке и слогане у том смислу, неминовно се уноси забуна код вредновања, не само вртова и обликованих и пејзажних паркова, већ и код других објеката култ-

²⁵ Mladen Obad Šćitaroci (1992), Ibidem, p. 26–29.

урно-парковног наслеђа. То се такође односи на вредновање, систематизацију и категоризацију објеката савременог пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности.

Међутим, ако тај тзв. историјски врт има још изражену и резиденцијалну, амбијенталну, стилску, орнаменталну и др. вредност, онда се ту ипак ради о више релевантних елемената за дефинисање његовог статуса као културно-парковног добра, који битно утичу на одређивање његовог вишег споменичког степена или својства, односно значаја.

Наравно, то је онда „историјски врт“ са израженијим (сложенијим) споменичким својствима, који због тога може имати виши степен код његовог споменичког вредновања. Али, он није никаква нова врста врта, нити се он, аналогно „скромном врту“, може звати „богати врт“ итд. Из наведених појашњења о појму „историјски врт“, јасно је да се ту у ствари ради о врсти резиденцијалног врта који је био познат кроз историју вртно-парковног или пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, а он је само једна врста међу бројним врстама објеката културно-парковног наслеђа, који као и многи други, имају свој стилско-градитељски и градотворни идентитет и културно-историјски континуитет.

У духу таквог стручно-научног вредновања, није прихватљиво да се у једној међународној повељи примењују недовољно егзактни појмови о једној врсти културно-парковног наслеђа као што је нпр. резиденцијални врт, односно предврт итд. Међутим, „историјски врт“ не може бити никаква врста објекта у поткатегорији културно-парковног наслеђа, али резиденцијални врт или предврт јесу врсте пејзажно-архитектонских објеката у систему културно-парковног наслеђа као ужем оквиру, односно у области пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности као ширем оквиру. Чак постоје и подврсте резиденцијалног врта и предврта, па онда растегљиво схватљиви појмови као што је нпр. „историјски врт“, нису примерени како струци и науци, тако ни законодавној регулативи, ни међународним повељама, декларацијама и слично, ако у њима не постоји тумач појмова.

У вези с Фирентинском повељом треба даље подсетити да није немогуће да тзв. историјски врт, као једна врста објеката у оквиру културно-парковног или укупног пејзажно-архитектонског фондуса, има скромна споменичка својства. Свакако, због тога ће он бити сврстан само у нижу споменичку категорију. Ипак, он се због тога не може звати, ни сматрати неком новом врстом културно-парковног и пејзажно-архитектонског објекта који би могао имати обележја или ознаку скромног врта.

На исти начин, не може слоган „историјски врт“ бити ни кровни назив за све врсте објеката културно-парковног наслеђа. Међутим, из назива Фирентинске повеље и цитиране тачке б, произлази да она покрива и обликоване и пејзажне паркове, чиме се непотребно изазивају разне упитне недоумице о чињеници шта је, шта чини и да ли постоји или не постоји културно-парковно наслеђе, односно пејзажно-архитектонско градитељство, стваралаштво, култура и уметност. На крају, мало је разумљиво и тешко објашњиво зашто се само вртови и паркови називају историјским и на тај начин селектују из ужег оквира и посебно вредног система културно-парковног наслеђа, али и његовог ширег или целовитог оквира, као што је „ЗД“ пејзажно-архитектонско-ур-

бани систем, и готово елитистички се интегришу у повеље, декларације и друге међународне документе.

Све ово говори да нека начела ове Повеље о деловима или о укупном фонду и опусу културно-парковног наслеђа, изазивају велики број недоумица када је у питању вредновање, дефинисање, заштита, очување и ревитализација његових објеката, структура и артефаката као највреднијег дела пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности. Ови проблеми сасвим јасно указују да није никаква случајност што је дошло до већ познатог разилажења међу високим представницима и експертима светског гласа у Фиренци 1981. г., јер су једни били заговорници да Повеља обухвати “све објекте парковне архитектуре“, а други су били против овог примереног и реалног става о препознавању, вредновању, заштити, обнови, ревитализацији и очувању разнородних и разноврсних објеката, структура и артефаката културно-парковног наслеђа.

6. Неке термилошке непрецизности у Италијанској повељи из 1981.

Ова Повеља произашла је као резултат два супротстављена става експерата, који су се појавили на Шестом међународном колоквијуму о заштити и обнови парковне архитектуре у Фиренци 12. маја 1981. г. Италијански експерти на том скупу нису прихватили предлог Повеље ICOMOS-IFLA, јер су они били заговорници става да повеља треба обухватити “све објекте парковне архитектуре“, а не само вртове уз виле, како су то заговарали експерти који су се окупали око концепта ICOMOS-IFLA.

Из контекста супротстављених ставова у Фиренци маја 1981. г., видљиво је да се ради о два концепта заштите објеката културно-парковног наслеђа као највреднијег дела пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности. На ту чињеницу указује и Младен Обад Шћитароци 1992. г. Тако је било видљиво како се експерти ICOMOS-IFLA опредељују за једностранни концепт који је усмерен само на једну врсту објеката културно-парковног наслеђа (тзв. историјски врт).

Могло би се рећи да је то учињено из разлога што они „историјске вртове“ сматрају највреднијим сегментом укупног пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа. Али, пошто се они нису сложили са италијанским експертима, који су били заговорници да повеља обухвати “све објекте парковне архитектуре“, могло би се рећи да експерти ICOMOS-IFLA нису били довољно сигурни, па ни одлучни у вези с непорецивим постојањем више врста објеката културно-парковне баштине и њених споменичко-културних, креативно-стваралачких, стилско-градитељских и других градотворних и урбаногених вредности и својстава. Такав однос, последично се преносио и на остале вредности и врло диференциране врсте објеката у оквирима укупног пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности.

Међутим, италијански експерти због такве једностранности, а могло би се рећи, и неодлучности и недоследности експерата ICOMOS-IFLA и њиховог концепта, исте године (12. септембра 1981. г.) окупали су се под окриљем Accademia delle Arti del Disegno у Фиренци, око свеобухватнијег и примеренијег концепта за “све објекте парковне архитектуре“²⁶.

²⁶ Mladen Obad Šćitaroci (1992), Ibidem, p. 25.

Након овако испољених разлика, уместо да су италијански експерти на том засебном скупу септембра 1981. г. усвојили документ који би обухватио различите објекте пејзажне архитектуре, односно све врсте објеката културно-парковног наслеђа, и који би се по томе битно разликовао од мајске повеље ICOMOS-IFLA, они су на крају 12. 09. 1981. г. усвојили готово исти документ, само под новим називом Италијанска повеља о историјским вртovima.

Из назива овог септембарског документа Повеље видљиво је да се он само у нијансама разликује од претходног мајског документа повеље ICOMOS-IFLA, и могло би се рећи да је он само његова нијансирана допуна.

Поставља се питање, шта се догодило са примеренијим италијанским концептом за “све објекте парковне архитектуре“, који је био опредељен да обухвати све објекте пејзажне архитектуре, односно постојеће и разноврсне објекте културно-парковног наслеђа.

Данас, након готово тродеценијске временске дистанце од тог значајног историјског догађаја у вези с трасирањем концепта интегративне заштите, очувања, обнове и ревитализације објеката културно-парковног наслеђа, они који нису учествовали и нису упознати са оним шта се стварно догађало на оба та скупа 1981. тешко могу објаснити зашто су италијански експерти начинили такав заокрет, и де факто одступили од својег добро усмереног и сигурно стручно-научно примеренијег концепта који су заговарали у мају 1981.

Наравно, и у овој Италијанској (септембарској) повељи из 1981. г. настава се са употребом непрецизне и непримерене појмовне одреднице „историјски“, за коју је дато објашњење у оквиру поднаслови овог рада који се непосредно односи на Фирентинску повељу.

Значи, објекти културно-парковног наслеђа могу имати важна културно-историјска својства и вредности. Чак могу бити везани за неки историјски догађај, и због тога се могу у жаргону називати и „историјски“. Али, ако већ нешто називамо „историјски“ у међународној повељи или декларацији, мора се барем у оквиру тумача појмова одредити граница која дефинише након колико година (25, 50, 75, 100 итд.), односно који се још периоди и зашто сматрају историјским, или из којег столећа (17, 18, 19), неки објекат културно-парковног наслеђа или неког другог културног добра постаје „историјски“. Свакако да објекат културно-парковног наслеђа може бити историјски због година старости и обележја времена у којем је настао, али ипак да би се егзактно називао „историјски“, мора се одредити историјски период и он се мора навести у декларацији или повељи, односно граница по годинама (25, 50, 75, 100 итд., или 17, 18, 19. век), као битна квалитативна или квантитативна разлика између „историјског“ објекта културно-парковног или неког другог културног добра, и неисторијског или непоменичког објекта.

7. Нови последични феномен историјско зеленило

Надаље, у пракси је почео да се појављује и слоган „историјско зеленило“. Вероватно се под тим непримереним слоганом мисли на објекте тзв. историјских вртова и паркова. Његовом употребом поништава се постојање парка или врта или других пејзажно-архитектонско-урбаних објеката, структура или артефаката у грађеној средини. То је битан разлог због којег се знање и чињенице о културно-парковном наслеђу и другим пејзажно-архитектонско-урбан-

им објектима, структурама или артефактима као урбаногеним, градотворним, градоградитељским, традиционално-културним, креативно-стваралачким и пејзажно-урбаним вредностима и остварењима једнострано удаљавају од градитељско-урбаних и естетских критерија, а све више се темеље на биолошким и еколошким критеријима. На тај начин, данас се сасвим волшебно и вулгарно маргинализује и потиरे целокупно пејзажно-архитектонско градитељство, стваралаштво, култура, уметност и културно-парковно наслеђе, који су по својој традицији и континуитету настајања и грађења укорењени у градитељско-урбану историју, планирање и одрживи опстанак и развој градова и насеља.

Након изреченог става о појмовној одредници „историјски“, овде треба поменути да и појмовна одредница „зеленило“ делује збуњујуће и битно доприноси доминацији неконзерваторских принципа приликом обнове и ревитализације објеката културно-парковног наслеђа. Тако нпр., у пракси је препознатљиво врло растегљиво, непрецизно и уврежено схватање појма „зеленило“. Нпр. појам „зеленило“ некад се односи на зелено офарбане тротоаре (што је видљиво у Сарајеву од августа 2008. г.)²⁷, некад на повртларске културе и плодове са пијачних тезги. Узакоњивање тога појма, већ уврежено и штетно се одржава у области законских прописа, затим теорије и праксе конзерваторске обнове и ревитализације објеката културно-парковног наслеђа, урбанистичког планирања градских паркова и других врста пејзажно-архитектонских структура и објеката, одосно артефаката, ресурса и добара у грађеној средини.

Осим тога, појам „зеленило“ који се у наведеним актима и документима доводи у везу и тобоже подразумева културно-парковне и друге пејзажно-архитектонске структуре и објекте због градивних вегетацијских елемената, одређен је само по феномену зелене боје која се током године мења, што на крају вегетационе периоде утиче на појаву и доминацију и других боја (нпр. жуте). По томе би за пејзажно-архитектонске структуре и објекте, због доминације жуте боје на крају вегетационе периоде, могли применити и назив „жутило“ итд.

Када би према овом апсурду, нпр. ради потпунијег разумевања, у урбанистичким и другим плановима и законима допунили појам „зеленило“ појмом „жутило“, имали бисмо само иронично компликован, и као до сада, стручно неутемељен слоган. Исто тако, пошто зелена боја није ни структурни, ни физички елемент било којег пејзажно-архитектонског објекта и урбаног пејзажа, то је још један разлог због којег наведени појам не може имати примену у теорији и пракси интегративне заштите културно-парковног наслеђа, односно законодавној регулативи, те урбанистичком и просторном планирању пејзажно-архитектонско-урбаних структура. Дакле, ни појединачан појам „зеленило“, ни „жутило“, ни слоган „зеленило-жутило“, јасно је да не могу артикулисати стручне проблеме разумевања, маркирања, планирања, билансирања и пројектовања итд., разноврсних и вишесложних објеката културно-парковног наслеђа, односно и других објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности.

²⁷ www.mtsmondo.com/news/vesti/storyPrint.php?vest=106914

Зато у међународним повељама, библиографским јединицама, студијама, пројектима конзерваторске обнове и ревитализације, затим у области урбанистичког и просторног планирања, уместо појма „зеленило“ мора се увести стручно утемељен појам који је везан за планирање, пројектовање, грађење, вредновање и структуру наслеђених или новоизграђених пејзажно-архитектонских објеката и артефаката у грађеној средини.

Из овога није тешко закључити да појмовна одредница *пејзажно-архитектонске структуре (целине) и објекти (јединице)* представља стручно и научно утемељену артикулацију пејзажно-архитектонских својстава, елементарна, садржаја, објеката и добара. Ови појмови су важни и они дефинитивно, уместо појмова „зеленило“ и „зелене површине“, морају бити интегрисани и примењиви као прецизне појмовне одреднице које су утемељене на структурним елементима пејзажно-архитектонског градитељства и стваралаштва. Они немају алтернативу, нити било какав призивок неразумљивог, двосмисленог или виртуелног у теорији и пракси интегративне заштите, урбанистичког и просторног планирања, пројектовања, изградње, обнове, вредновања, ревитализације и одржавања иманентних и компатибилних физичких структура културно-парковног наслеђа, односно пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства, стваралаштва, културе и уметности. Они дефинитивно артикулишу историјски континуитет, идентитет, легалитет и физичност свих врста пејзажно-архитектонских објеката и структура у артикулисаној систему културно-парковне баштине и новограђених пејзажно-урбаних целина, облика и ресурса који су окосница „ЗД“ пејзажно-архитектонског система и матрице.

Значи, кроз примену прецизних или примерених терминолошких одредница, у међународним конзерваторским документима, законодавним актима, затим конзерваторској и просторно-урбанистичкој теорији и пракси, треба артикулисати и заштитити препознатљива културно-споменичка и стилско-градитељска својства културно-парковних добара, па на тај начин и њихова градотворна, амбијентално-урбана, пејзажно-архитектонска, градоградитељска, екоурбана, функционална и друга својства. На томе убудуће треба градити основна полазишта за анализу и препознавање, вредновање и класификацију, интегративну заштиту и конзервацију, изучавање и ревитализацију, планирање и пројектовање, пројектантско ревидовање и надзор, изградњу и одржавање, за сада непознатих, маргинализованих и обезвређених чињеница и вредности о пејзажно-градитељском устројству објеката културно-парковног наслеђа и других физичких структура пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности.

8. Стручно неутемељени слогани и појмови

Захваљујући досадашњој урбанистичко-планерској теорији и пракси и мањкавим законским прописима у Србији и ширем окружењу, затим мањкавим едукативним програмима за пејзажну архитектуру са застарелом терминологијом на свим факултетима у Србији и добрим делом у њеном непосредном окружењу, а онда једним делом и терминолошким и другим мањкавостима међународних повеља, декларација, препорука итд., највреднији објекти културно-парковног наслеђа, културе и уметности, као и други објекти и целине пејзажно-архитектонског градитељства и стваралаштва, за сада су

велике термилошке, а онда последично и стручне непознанице у досадашњој теорији и пракси пејзажне архитектуре, интегративне заштите, те просторног и урбанистичког планирања.

Поготово то долази до изражаја када је у питању интегративна заштита врло проређених, осетљивих и увелико деградираних структура и објеката културно-парковног наслеђа у условима локалних и глобалних промена, јер досадашња институционална и системска маргинализација овог градитељско-урбаног богатства увелико је довела до квантитативног и квалитативног редуковања његовог наслеђеног опуса и фундуса и његовог свођења на остатке остатака (*reliquiae – reliquiarum*)²⁸.

У вези с тим, има више могућих објашњења. Међутим, овде се указује само на она која имају релевантно и последично термилошко објашњење и везу са интегралном заштитом културно-парковног наслеђа, али и са планирањем, пројектовањем и грађењем пејзажно-архитектонско-урбаних структура и објеката у грађеној средини у условима локалних и глобалних промена.

Једно од могућих објашњења за вишедеценијски облик маргинализације историјски утемељеног, те градитељски и градотворно афирмисаног пејзажно-архитектонског стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, везано је за познату чињеницу да градивни пејзажно-вегетацијски елементи објеката културно-парковног наслеђа, интегрису и артикулишу урбани идентитет, структуру, форму, меморију и морфологију грађене средине на њеном ужем и ширем просторном обухвату. И управо због таквог пејзажно-архитектонско-урбанистичког свеобухвата грађене средине и доминирајуће зелене боје градивних пејзажно-вегетацијских јединица током вегетационе периоде, различите врсте објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, лаички, спонтано, поједностављено и једнострано су схваћени као једнообразна и свеобухватна целина која се мађионичарски означава и изражава као тзв. систем зелених површина или тзв. систем градског зеленила. Из таквог виртуелног система тзв. зелених површина, по потреби се појединачно или сериозно извлаче једнина или множина тога увреженог, непрецизног, штетног и нестручног слогана, па имамо тзв. зелену или зелене површине, односно некакве замишљене или непрепознатљиве апликације, које у глави на темељима више или мање бујне маште, треба трансформисати у некакву грађену пејзажно-архитектонску целину, или је на исти начин треба пренесено схватити и тумачити као грађену и материјализовану физичку пејзажно-архитектонску структуру, артефакт или облик. Чак С. Пеган наводи да су тзв. зелене површине заједнички назив за све оне површине које нису изграђене²⁹. Међутим, Х. Милановић када пише о Парку Калемегдан наводи невероватан апсурд да је то свима знана „зелена површина у склопу и око Београдске тврђаве“³⁰.

Значи, у наведеном контексту, физичке структуре културно-парковног наслеђа и других пејзажно-архитектонских објеката, поготово у пракси, а

²⁸ Ćerimović Lj., Velimir (2006), Kulturno-parkovno nasleđe Srbije, Zbornik radova sa Konferencije „Prirodni resursi – osnova turizma“, sa međunarodnim učešćem, Časopis „ECOLOGICA“ – Posebno tematsko izdanje, Broj 12 – Godina XIII, Beograd, p. 161–168.

²⁹ Pegan, Srećko (2007), Urbanizam, Arhitektonski fakultet, Zagreb, p. 173.

³⁰ Milanović, Hranislav (2006. g.), Zelenilo Beograda, Beograd, p. 114.

онда и у планско-урбанистичким документима, нису артикулисане, диференциране и дефинисане као засебне просторно-градитељске целине и облици, како на деловима, тако и на целокупном просторном обухвату артифицијелне или грађене средине. То је, у ствари, један од темељних разлога због којег су физичке структуре културно-парковног наслеђа, као највреднијег дела пејзажно-архитектонског градитељства, једнострано и без посебног стручног упоришта, обухваћене и подведене под свеобухватни, али ипак непрецизни и нестручан термилошки слоган „зелене површине“. У сваком случају, јасно је да објекат културно-парковног наслеђа и други објекти пејзажно-архитектонског градитељства имају своју површину, али ти објекти, као физичке („ЗД“) структуре, нису и не могу бити „зелене површине“ у просторно-урбанистичким документима, законским актима, теорији и пракси интегративне заштите, те просторног и урбанистичког планирања, пејзажне архитектуре, урбаног дизајна и слично.

Та лаичка термилошка кованица или слоган, кроз вишедеценијску и неселективну употребу, прерасла је у систем тоталитарне површинизације и површинијаде или тзв. зеленоповршински систем који је постао својеврсни урбанистички „патент“ за деградацију пејзажно-архитектонских објеката јавне намене, односно за узурпацију њихових делова и целина на којима квазипредузетници остварују своје профитабилне интересе. Такав једнострано и (не)стручни институционално-системски однос произвео је несагледиво штетне последице, чији су ефекти „дивља градња“ и псеудоурбанизација највреднијих делова баштињених градитељско-урбаних целина³¹.

Ова виртуелна и својеврсна термилошка играрија на темељима волшебно афирмисаног тоталитарног система са најцрњом позадином, уместо урбане обнове интегративног, компатибилног, градотворног и амбијенталног, али непрофитабилног и еколошки ипак највреднијег сегмента градитељско-урбаног наслеђа, преферира једнострано профитабилно квазипредузетничко урушавање делова и целина културно-парковног наслеђа. Захваљујући тој чињеници, овај урбанистички, вешто маскирани и квазипредузетнички привлачан патент, ипак се одржао и надвладао је све стручне опсервације и релевантне аргументе за његову потпуну елиминацију из стручне употребе, како у области теорије и праксе интегративне заштите, обнове и ревитализације културно-парковног наслеђа, тако и планирања, пројектовања, изградње и одржавања других пејзажно-архитектонских или парковно-урбаних структура.

Он се једноставно уврежио због познате чињенице да је у Србији и њеном окружењу (региону), већ више деценија у другој половини 20. века, стручно неопрезно, а надасве толерантно и сасвим ефикасно поништавао волуменску, пројектантску, градитељску, креативну, стваралачку и уметничку димензију објеката културно-парковног наслеђа, као и других целина и творевина пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности који имају непорециве градотворне, екоурбане и друге градоградитељске вредности. Вишедеценијска одрживост непрецизних слогана, нај-

³¹ Ćerimović Lj., Velimir (2008), Plansko-urbanistička i zakonodavna terminologija u funkciji pseudourbanizacije, Zbornik radova sa Simpozijuma „Nova urbanost – integracija dezintegracija grada“, Društvo urbanista Beograda, Beograd, p. 71-94.

више је погодовала квазипредузетничким групама, урбанистичко-планерским, те општинским, регионалним и републичким институцијама, које су у објектима културно-парковног наслеђа и другим структурама пејзажно-архитектонско градитељства, стваралаштва, културе и уметности, доживљавале и калкулантски препознавале привремена градитељско-урбана и пејзажно-амбијентална решења и локације са привременом и по потреби променљивом наменом и значајем њихових иманентних делова и целина. Значи, нису их доживљавали ни третирали као дугорочна, дуговечна и вредна дела и остварења, већ као резервне просторе и парцеле (локације) са изузетним могућностима за погушћавање (читај псеудоурбанизацију) баштињених и других вредних делова градитељско-урбаних целина. У овом контексту сведоче најновији примери порушеног Петог паркића и Парка теразијска тераса у Београду, Патријаршијско-митрополијска дворска башта у Сремским Карловцима и бројни други који су на путу деградације, рушења и нестајања.

Свакако, ово је само један облик сагледавања волшебне артикулације и досадашњег вишедеценијског умрежавања и узакоњивања термилошке непрецизности, који не може бити одржив у савременој теорији и пракси интегративне заштите, културно-парковне баштине као ужег, и градитељско-урбане баштине као ширег оквира припадности са споменичким својствима, па тако ни просторног ни урбанистичког планирања, ни пејзажно-архитектонског пројектовања и изградње оваквих градотворних структура.

Исто тако, ова аналитичко-синтетичка презентација проблема у области заштите, очувања, обнове и ревитализације објеката културно-парковног наслеђа, па чак и планирања и изградње нових објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности, јасно показује како је последично дошло до поступног, вишедеценијског, искључивог и једностраног усмеравања пажње на непорециво интегративно присуство вегетацијских јединица. Такав једностран приступ и вишедеценијски однос институција система, довео је до тога да је изгубљено из вида, да су пејзажно-вегетацијски елементи креативно-стваралачком имагинацијом пројектовани и интегрисани у оквир неког парковно-урбаног објекта, односно градивну структуру и морфологију препознатљивог, односно баштињеног културно-парковног објекта, чија карактеристика не може бити и није никаква једнодимензионалност, већ евидентна и утицајна вишефункционалност и вишедимензионалност кроз појединачну и групну, па и системски познату компатибилност, архитектуралност, амбијенталност, градотворност, интегралност, екоурбаност и друге функције и вредности таквих структура у грађеној средини.

Ова накардна, а изнад свега штетна једнострана пракса, значајно и неприхватљиво је утицала да се објекти културно-парковног наслеђа и други објекти пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, уметности и културе, међусобно не разликују, не разврставају и не диференцирају као препознатљиве и наменски различите функционалне и физичке јединице или структуре, поготово у планско-урбанистичкој документацији, законодавној регулативи, па и међународним повељама, декларацијама и слично. Управо те њихове квалитативне разлике посебно артикулишу њихову намену, затим градотворни, али и стилски, градитељски, креативни, морфолошки, архитектурални и артифицијелни идентитет, као и „ЗД“ легалитет и амбијентални

значај у грађеној средини. Али, поред свега тога, њих се и данас волшебно, једнострано и неселективно маргинализује у целокупној теорији и пракси интегративне заштите, те просторног и урбанистичког планирања, пејзажно-архитектонског пројектовања, затим градитељско-урбаног, споменичко-културног и екоурбаног вредновања кроз једнострано или виртуелно поистовећивање са тзв. зеленом површином као „2Д“ равни, која као ни тзв. грађевинска површина нема и не може имати идентитет објекта или физичке структуре³².

Дакле, волшебно запостављена разликовност и последична разноврсност идентитета и намене пејзажно-архитектонских артефаката у грађеној средини, додатно је допринела њиховој маргинализацији и једнодимензионалном (виртуелном) схваћању, разумевању и досадашњем дефинисању и тумачењу других последично кондиционираних и штетних слогана и појмовних одредница. Тако се мађионичарски наметао и градио вишедеценијски штетан однос, према бројним и разноврсним пејзажно-архитектонским структурама и јединицама, који је неминовно довео чак до маргинализације и асимилације започетог, неистраженог и неафирмисаног српског врта³³, нпр. у односу на познати јапански врт, па чак и других национално вредних остварења (српских ремек-дела) и вредних остатака српске културно-парковне баштине, што је равно националном огрешењу, како појединаца на одговорним местима, тако и институција система кроз читав 20. век.

Исто тако, запостављена темељна чињеница о физичности, разноврсности и вишедимензионалности наслеђеног пејзажно-архитектонског ентитета, унутар вишесложног, затим хијерархијски узвишеног и препознатљивог ширег оквира градитељско-урбаног ентитета или волумена, недвосмислено је у другој половини 20. века довела до његовог једностраног поистовећивања са „2Д“ зеленим површинама. У вези с тим, последично се развило и устоличило једнострано и неселективно „2Д“ планирање зелених површина, односно виртуелних или тобожњих пејзажно-архитектонских објеката.

Како „2Д“ зелене површине патентирано већ имају укалкулисану двосмисленост, оне по потреби јесу и нису планиране, пројектоване, грађене и наменски дефинисане физичке структуре, па се из фазе у фазу и по потреби подводе и претварају у неизграђене објекте и просторе, односно грађевинске парцеле. Те и такве тзв. зелене површине које „окружују зграде, немају карактеристике ни перивоја ни врта, лоше су или никако одржаване и недоречене у смислу идеје уређења или кориштења“. Исто тако, град се утапа у њима и „губи препознатљивост простора и слабе социјалне везе“, наводи С. Пеган³⁴.

На тај начин дошло је до мађионичарског интегрисања неприхватљивог, односно виртуелног „2Д“ планирања кроз увођење свеобухватног тзв. зеленоповршинског система у оквир артифицијелне или грађене средине и њеног планирања. Такве мађионичарски патентиране бравуре увеле су, оживотвориле и устоличиле виртуелни зеленоповршински систем у досадашњој теорији и пракси пејзажно-архитектонског обликовања и пројектовања, простор-

³² Ćerimović Lj., Velimir (2009), Neprikladna stručna terminologija u knjigama i zakonskoj regulativi, Časopis „Jzgradnja“, Br. 3–4 (mart–april 2009), Beograd, p. 87–106.

³³ Ćerimović Lj., Velimir (2007), Sremski Karlovci i Dalj – prestolni centri Karlovačke mitropolije, Izdavački fond Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd, p. 160–161.

³⁴ Pegan, Srećko (2007), Ibidem, p. 9.

ног и урбанистичког планирања, интегративне заштите културног и природног наслеђа и урбаног дизајна, уместо егзактно примереног маркирања, моделовања, вредновања и увођења парадигми и система физичких структура или објеката културно-парковног наслеђа, али и планирања, организације, систематизације и изградње других објеката и система пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности на простору грађене средине, па чак и њеном ширем просторно-планском обухвату или гравитирајућем подручју.

То значи да се овај зеленоповршински слоган непрецизно, неселективно, нестручно и једнострано примењује као непримерена или виртуелна идентификација тобоже познатих, односно планираних, пројектованих, грађених и одржаваних пејзажно-архитектонско-урбаних структура. Таква је ситуација када су у питању и посебно заштићени пејзажно-архитектонски објекти или артефакати културно-парковне баштине и њихово место, улога и значај, како у грађеној средини, тако и у законодавним актима и урбанистичко-планским документима.

Из тих разлога, за зелену површинизацију или зелени површинизам, можемо рећи да означава једнострано лаичко потирање треће димензије за све објекте пејзажно-архитектонског градитељства. Такво лаичко изједначавање баштињеног или савременог „3Д“ пејзажно-архитектонског објекта са „2Д“ зелено обојеном или необојеном или тзв. грађевинском површином, равно је претварању смисла у бесмисао равни.

Исто тако, за зелену површинијаду можемо рећи да означава облик играрије, која због неселективног и једностраног примењивања слогана „зелена површина“ изазива штетне последице, јер се стручњаци и грађани волшебно доводе у заблуду по питању законодавног легалитета и вредновања стварног идентитета, контекста, места, улоге и значаја пејзажно-архитектонских структура, објеката, ресурса и артефаката, како у грађеној средини, тако и у законодавним актима и урбанистичко-планским документима.

У истој тој равни се налази и зелена површинизација која је у ствари изам или изведени облик из слогана „зелена површина“, а која није и не може бити структурни елемент пејзажно-архитектонског објекта, већ само његова дводимензионална величина која као таква карактерише и друге грађене објекте. На исти начин, ни слоган „грађевинска површина“ не одражава структуру архитектонског објекта или грађевине. Из овога јасно произлази да је немогуће пројектовати зелену површину да би се по том пројекту изградио неки пејзажно-архитектонски објекат (парк), као што није могуће пројектовати грађевинску површину да би се по том пројекту изградио неки конструктивни објекат (стамбени и др.)³⁵.

Значи, овде је потребно рехабилитовати, реафирмисати, редефинисати и применити иманентне и релевантне појмовне одреднице, као што је *пејзажно-урбани волумен (простор)*, одредница из које се без примисли или двоумљења може препознати да је реч о планираном пејзажно-урбаном простору са иманентном површином за потребе изградње и материјализације пејзажно-архитектонских објеката и артефаката у грађеној средини. Затим, без при-

³⁵ Ćerimović Lj., Velimir (2009), Ibidem, 87–106.

мисли или двоумљења, може се препознати да је реч о *пејзажно-урбаним, вртно-парковним или пејзажно-архитектонским објектима (артефактима)* који представљају иманентне, компатибилне, садржајне, обликовне, материјализоване и функционалне делове структуре, форме, меморије, морфологије и географије урбаног пејзажа.

Из наведеног контекста, јасно је видљиво да се појам „зелена“ у слогану „зелена површина“, темељи на зеленој боји пејзажних елемената, која је чак променљиви феномен током године, и није структурни ни физички елемент пејзажно-архитектонског објекта ни урбаног пејзажа. Надаље, видљиво је да се појам „површина“ у слогану „зелена површина“ темељи на појму који означава само један део пејзажно-архитектонског, али и сваког другог објекта или артефакта у грађеној средини. Исто тако, видљиво је да спорна појмовна одредница „2Д“, тзв. зелена површина, недовољно артикулише поменути, иманентни и овде објашњени пејзажно-урбани волумен (простор) са иманентним површинским обухватом у насељу или граду.

Из тога разлога, спорни и нестручни слоган „зелена површина“, како више не би уносио забуну и виртуелне дилеме, чак је неприхватљив и у фази израде и презентације намене површина или коришћења градског земљишта у процесу планирања. Уместо њега, разумљивији је егзактни појам пејзажно-урбани волумен или простор који имплицира површинску димензију објекта културно-парковног наслеђа или неког другог пејзажно-архитектонско-урбаног објекта.

То значи да у урбанистичком документу, али само у фази одређивања намене површина, уместо досадашњих „зелених површина“ треба примењивати једину или множину стручно прецизне и примерене појмовне одреднице, нпр. *површина пејзажно-архитектонског објекта или пејзажно-архитектонска површина*. Она је пре свега у духу са називом стручно-научне дисциплине пејзажна архитектура, затим њеним интересно-дисциплинарним сферама утицаја и стварања дела и остварења која је персонифицирају, чине и представљају. Односно, ова одредница је недвосмислено у духу са материјалним творевинама, апликацијама и структурама које артикулишу њену просторно-планску, креативно-стваралачку, градитељско-урбану делатност и градотворну припадност.

Кроз градитељско-урбану историју, пејзажна архитектура је утемељена у ремек-делима и другим вредним остварењима која у континуитету творе систем, опус и фундус културно-парковног наслеђа и пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности. Значи, оваква баштињена дела и друге пејзажно-архитектонске творевине које су настајале кроз вишевековне, па и миленијумске епохе ранијих цивилизација и градитељско-урбаних култура, представљају релевантну подлогу за развој стручно-научне терминологије која је у области пејзажне архитектуре, интегративне заштите и градоградитељства, незамислива без утемељене прецизности за потребе пејзажно-архитектонског планирања, пројектовања и изградње објеката или физичких структура пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа.

У оквиру ове пресечне и ограничене стручне елаборације, треба рећи да је *пејзажно-архитектонска површина* у ствари стручно утемељен појам. Она је

примерена просторна димензија сваког пејзажно-архитектонског објекта у оквиру и ван просторно-урбаног обухвата и погодна је за артикулисање, маркирање и билансирање просторних габарита наслеђених културно-парковних структура и јединица. Зато она из стручних и прагматичних разлога има своју примену у планирању, пројектовању и изградњи и других физичких структура и објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности.

Након фазе намене површина, у осталом делу урбанистичко-планског документа, такође није применљив слоган „зелена површина“, већ се примењују прецизне и примерене појмовне одреднице, као што су пејзажно-архитектонске структуре (целине), објекти (јединице), добра (ресурси), затим тачни називи за наслеђене (баштињене) културно-парковне структуре и објекте и плански предвиђене, пројектоване и грађене нове пејзажно-архитектонске јединице, волумене итд.

Зато у контексту ефикасне интегративне заштите, обнове и ревитализације културно-парковног наслеђа, слоган „зелена површина“ не може се и даље неселективно или једнострано примењивати и прихватати. То свакако произлази из чињенице да он није егзактно, односно стручно и научно утемељен појам. Зато његово досадашње узаконивање и употреба у теорији и пракси пејзажне архитектуре, урбаног дизајна, просторног и урбанистичког планирања, интегративне заштите културних и природних добара, само на виртуелним основама утемељује заблуде о планирању физичких структура и обликовању, пројектовању и изградњи објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа.

На исти начин, сада је јасно да појмовни слоган „зелена површина“ није прецизан, јер изазива разне асоцијације и потиरे трећу димензију, просторно-урбани, градитељски и градотворни идентитет и легалитет објеката културно-парковног наслеђа и других објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности. На крају, треба знати да су трећа димензија, идентитет и легалитет објеката врло битни у одлучивању, чак и у случају покретања судског спора за узурпацију делова или тоталног рушења (уништења) наслеђеног културно-парковног добра, односно другог плански изграђеног пејзажно-архитектонског објекта или артефакта.

Значи, тзв. зелена површина не преферира, не афирмише и не артикулише трећу димензију, идентитет и легалитет познатог и плански изграђеног пејзажног, парковног или вртног објекта. Међутим, рушење плански изграђеног или баштињеног објекта парка, његових делова и других објеката културно-парковног наслеђа, јесте рушење познатог објекта, као у случају Патријаршијско-митрополијске дворске баште у Сремским Карловцима, Петог паркића и Парка теразијска тераса у Београду итд. Такво рушење мора и треба бити кажњиво, јер за рушење плански изграђеног, односно баштињеног објекта парка и сваког другог објекта, мора се добити дозвола. Ако се рушење чини без дозволе, тада је могуће покренути, али и добити евентуални судски спор због рушења плански изграђеног, баштињеног и заштићеног објекта парка или друге пејзажно-архитектонске јединице, али не и тзв. зелене површине.

9. Закључак

Пресечна анализа актуелне проблематике у вези с интегративном заштитом и очувањем постојећег и данас још непознатог културно-парковног наслеђа, указује на штетно дејство умноженог негативног еколошког наслеђа и еко-урбане (не)културе, затим законодавних, едукативних, терминологских и других мањкавости у теорији и пракси пејзажне архитектуре, интегративне заштите и конзервације, урбанистичког и просторног планирања. Такво стање ствари непосредна је последица нагле индустријализације и урбанизације градова након индустријске револуције, што је довело до погушћавања и раубовања урбаног ткива и простора, најчешће на штету наслеђених и вредних делова културно-парковне баштине, али и осталих пејзажно-архитектонских или парковно-урбаних структура и објеката као најосетљивијих и посебно вредних делова грађене средине. Вишедеценијско индуковање и доминација овакових односа у грађеној средини као ужем оквиру, и животној средни као ширем оквиру, континуирано је у функцији подстицања и умножавања претећих ефеката стаклене баште са последицама глобалног загревања на локалном и глобалном плану.

У условима изазваних промена, умножавали су се и конфликтни односи и контроверзни догађаји у разним областима, а посебно у оквиру бурних токова и процеса урбанизације и урбане обнове градова. Ови догађаји под утицајима модерне и постмодерне, већином су се негативно одражавали на теорију и праксу планирања, интегративне заштите, развоја и очувања пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа током 20. века. То је последично узроковало штетне последице које су довеле до вишедеценијске маргинализације, деградације и уништавања наслеђених, осетљивих и лако рањивих целина и јединица, некад богатог опуса, фондуса и система културно-парковне баштине у српским, али и европским градовима.

Ипак, потребе, циљеви, конфликти, активности, могућности и досадашња остварења и решавања актуелних проблема урбанизације градова и насеља, поступно су доприносили извесној, али не и потпуној стабилизацији и консолидацији стања у тој области. Оваква, иако мања узлазна померања, ипак су позитивно утицала на развој стваралаштва, а у вези с тим и градоградитељске културе и уметности и интегративне заштите и очувања, обнове и ревитализације културног и природног наслеђа. Уз остале позитивне трендове, тако се последично и поступно афирмисао интердисциплинарни приступ у решавању актуелних проблема урбанизације и интегративни концепт заштите и очувања културно-парковног и другог градитељско-урбаног наслеђа. На крају, интегративни и градотворни допринос и дејство градоградитељских дисциплина и њихових остварења, позитивно се одразио на подстицање стручно-научних активности у сфери креирања, артикулисања, афирмисања и развоја примерене стручне, односно просторне или урбанистичко-планске, али и последичне законодавне и конзерваторске терминологије.

Наравно, афирмисање примерене стручне терминологије још увек је споро, али је оно из фазе у фазу још увек у функцији што боље израде и разумевања законских прописа, односно просторних или урбанистичко-

планских докумената, али и њиховог ефикасног спровођења у живот итд. У овом контексту, стручна или прецизна планско-урбанистичка, конзерваторска и законодавна терминологија морају све више имати своје утемељење на стручно-научним основама. То је увек у функцији артикулисања пејзажно-архитектонског концепта, али и других еклектичких дисциплина и концепција које партиципирају у планирању простора и које се “обједињују око основног интереса – просторног развоја и планирања као облика усмеравања тог развоја”³⁶. Наравно, тако се поступно, интердисциплинарно и дугорочно доприноси афирмацији интегративног концепта планирања и заштите културно-парковног и других врста градитељско-урбаног наслеђа у грађеној и животној средини.

Ипак, у пракси није увек тако, поготово када је у питању планирање, пројектовање, изградња, заштита, очување, обнова, ревитализација, па и одржавање културно-парковне баштине и других пејзажно-архитектонских структура и објеката у градовима и насељима Србије, па и других држава у региону. На то указују бројне чињенице које су, пре свега, везане за терминолошку непрецизност, а понекад и за актуелни, односно несавршени досег искуства и знања, како у теорији и пракси просторног и урбанистичког планирања, тако и законодавства и интегративне заштите културно-парковног и других врста културног, односно природног наслеђа.

Проблем терминологије и концепта обнове и ревитализације градитељског наслеђа као ширег оквира, и културно-парковне баштине као ужег оквира припадности, стално је присутан чак и на интернационалном нивоу, где се окупљају разни експерти у разматрању актуелних проблема, а онда и предлагања и усвајања декларација, повеља, препорука итд. у вези с тим. Тако је проблем концепта, а посредно и терминологије, чак ескалирао 1981. г., када је усвајана Повеља ICOMOS-IFLA, због чега је исте године, дошло до усвајања мајског и септембарског документа о истој ствари. Због тога се један документ зове Повеља ICOMOS-IFLA о историјским вртovima или Фирентинска повеља, а други се зове Италијанска повеља о историјским вртovima.

Вероватно из крајње нужности у условима локалних и глобалних промена, све више се артикулишу координисане активности на плану интегративне заштите градитељске и природне баштине у духу разних конвенција, повеља, декларација и препорука, па се стиче утисак, можда више него икада, да је на делу обећавајућа или боља будућност за баштињене објекте парковног градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа. У светлу таквих активности на међународном плану, чини се да је у целом свету, знатније и више него икада, порастао интерес за идентификацију, правну и активну интегративну заштиту, те евиденцију и документацију, обнову и ревитализацију наслеђених и заштићених добара, међу којима важно место заузимају и вредни објекти културно-парковног наслеђа.

Изгледа да је све више на делу позитивније институционално активирање и однос, у смислу артикулисања и хармонизације савремене, интегративне, културолошке, градитељске, пејзажне, урбане, па и еколошке мисли и праксе.

³⁶ Lazarević Bajec, Nada (1992), Uvod u teoriju planiranja, u L.B.N.(ur.), Istraživanje prostora, Arhitektonski fakultet, Beograd, p.

То је савремена нужност у условима антропогено индукованих изазова, локалних и глобалних промена, што све више подстиче одговорне активности у смеру интегративног разумевања и третирања животног простора са тежњом да се сачува или поврати нарушена равнотежа природних и просторних потенцијала, градитељских творевина и људских делатности.

Према таквим интегративним и интердисциплинарним циљевима најширег радијуса дејства, усмерене су бројне светске акције и скупови под индиректним или директним окриљем УНЕСКО-а; ICOMOS-а; IFLA, а данас и Европског центра за мир и развој (ЕСРД) Универзитета за мир Уједињених нација – Београд, Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа – Бањалука, Министарства просвете и културе Републике Српске и Града Бањалуке, чији је конкретан допринос организација три регионалне конференције о интегративној заштити у Бањалуци крајем октобра или почетком новембра 2006, 2007. и 2008. г.

У светлу тих позитивних односа и нових потицаја, савремених прегнућа, стремљења и достигнућа, досегнута искуства и знања, нове спознаје и открића у области интегративне заштите и очувања, обнове и ревитализације културно-парковног наслеђа, препознатљиве су и одговорне намере и савремене потребе које указују на хитност боље институционализације и материјализације рада и деловања у сфери организовања нових институција и едуковања кадрова, како би се правилно усмерио и афирмисао одговорнији професионални однос са одрживим вредновањем, евиденцијом, документацијом, заштитом, очувањем, обновом и ревитализацијом данас још непознате културно-парковне баштине.

У вези с тим предлаже се организаторима регионалних конференција у Бањалуци да размотре могућности организовања посебне међународне конференције, конгреса, колоквијума или симпозијума о заштити и очувању, обнови и ревитализацији културно-парковног наслеђа.

Такав скуп требао би бити припремна фаза, претходница или подлога за предлагање, израду и усвајање нове, термилошки прецизније и свеобухватније међународне декларације или повеље о заштити и очувању, обнови и ревитализацији не само тзв. историјских вртова и паркова, већ свих врста и вредних облика или остварења (артефаката) са споменичко-културним својствима који чине укупни систем културно-парковног наслеђа.

Коначно, овакав документ са релевантним препорукама трасираће пут ка термилошки прецизној и стручној изради будућих закона о заштити и очувању, обнови и ревитализацији културно-парковног наслеђа у државама чланицама ОУН. На тај начин допринеће се спречавању агресивних токова узурпације рубних делова и целина културно-парковног наслеђа, која због једностраних профитабилних интереса квазипредузетничких група и разних лобија за изградњу гаражно-тровачких система у подземљу парковно-амбијенталних целина, као што је Дворска башта у Београду (тзв. Пионирски парк), трасира пут тоталитарној псеудоурбанизацији и субурбанизацији највреднијих делова градитељско-урбаног језгра и амбијента.

Зато постоји оправдан разлог, а то је циљ да се у овом региону подстакне и допринесе ефикаснијем спречавању негативних ефеката деградације културно-парковне баштине и рестриктивног редуковања наслеђених културно-

парковних волумена и вредности у грађеној средини као локалној претходници и полазишту, и како би се овакве умножене и координисане локалне и регионалне активности у коначности, транспарентно и позитивно одразиле на глобалном плану у већ присутним условима локалних и глобалних промена.

Abstract

Taking into account the threatening “greenhouse” effect, whose global warming consequences already affect the entire humankind, it should be recognised that it is undoubtedly the outcome of both institutional and our own (un)culture. After the industrial revolution, it became a global problem because of the destruction of the vital values and resources of the Planet Earth.

In the light of these, today apocalyptic events with a threatening echo of inestimable global changes, an even more progressive multiplication of the negative ecological heritage is evident. By the end of the second half of the 20th century, its consequences were powerfully manifested on the nature, i.e. on the environment and the sustainable survival and development. In such provoking and highly adverse influential conditions, the created architectural-urban values have deteriorated and degenerated, among which the most susceptible ones are the existing and today little known, integrative and resourceful structures of cultural-park heritage which originated, lasted and disappeared in the course of the long architectural-urban history.

In our local and regional circumstances, thanks to various social-historic challenges and influential changes in Serbia and in the wider regional environment, the great majority of cultural-park heritage has disappeared from the inherited architectural-urban stock. Therefore, today we have only the *reliquiae – reliquiarum*, a significant part of which has already been degraded or is in the course of disappearing.

Among the remaining landscape-architectural formations of cultural-park heritage with architectural-style, i.e. monument characteristics and values, a great deal has been threatened by disappearance under the effect of anthropogenic factors. Thus, a significant part is disappearing thanks to the carelessness, ignorance and inappropriate institutional approach to the classification, evaluation, categorisation and maintenance of these susceptible landscape-architectural formations or realisations. One part is degraded indirectly under the effect of human induced factors, because of their effect on the multiplication of the negative ecological heritage through the destruction of one’s own living space and the created cultural-park and other inherited and resourceful values in the built-up environment.

The consequential effects of this detrimental action are articulated by the usurpation of the space, or parts of the cultural-park heritage and by illegal building, which contributed to the pseudo-urbanisation and sub-urbanisation of the valuable and protected parts of architectural-urban entities.

Also, thanks to the unprofessional system of areas and “arealisation”, the style-architectural and physical (“3D”) properties of the cultural-park and other landscape-architectural formations have been neglected. For this reason, today these inherited, designed, developed ambiance and eco-urban resources of the developed environment are unprofessionally recorded as natural resources in the legislation and in spatial-urban documents, and they are interpreted as “2D” so-called green areas.

In this context, it can be seen that imprecise terminology, today together with the influential greenhouse effects and global changes, is one of the fundamental reasons that have established the degrading attitude to “3D” structures of cultural-park heritage – as valuable landscape-architectural structures and eco-urban resources in the built-up environment. For this reason, in the conditions of global changes, their collective and detrimental action leads to the crucial reduction of physical volume and to the degradation of the ambiance-urban, style-architectural and ecological properties of the cultural-park heritage and other landscape-architectural units and entities in the artificial surroundings.

Consequently, the Third Regional Conference on the Integrative Protection in Banja Luka (2008) is a unique opportunity to stimulate the future institutionalisation of the activities in this sphere and to adopt a modern International Declaration on cultural-park heritage, especially because it is an integrative and an inseparable part of the European and the world’s garden-park architecture, creativity, culture, and art.

Key words: Cultural-park heritage; plan-urbanistic and legislative terminology and documents; global changes; built-up environment; landscape-architectural developments, creativity, culture, art and heritage.

10. Извори и литература

1. Вујошевић, Миодраг; Петовар, Ксенија, Јавни интерес и стратегије индивидуалних актера у планирању реконструкције и ревитализације града, Зборник радова са симпозијума „Реконструкција и ревитализација града“, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2006. г.
2. Вученовић, Светислав, Урбано наслеђе између разградње и обнове, Саветовање „Просторно и урбанистичко планирање и градитељско наслеђе“ (19–20. 03. 1992. г.), Гласник Друштва конзерватора Србије, Број 18., Београд, фебруара 1994. г.
3. Добровић, Никола, Урбанизам кроз векове II, Стари век, Научна књига, Београд 1951. г.
4. Добровић, Никола, Вртови Италије – Обнова вртне уметности – Вртови ренесансе и барока у Италији, Зборник Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Свеска 6., Београд, 1962. г.
5. Џенкс, Чарлс, Модерни покрети у архитектури, ИРО „Грађевинска књига“, Београд, 1990. г.
6. Jean Castex, Jean-Charles Deraule, Philippe Panerai, Урбане форме, Грађевинска књига, Београд, 2003. г.
7. Кrier, Rob, Градски простор у теорији и пракси, Грађевинска књига, Београд, 1999. г.
8. Кораћ, Јасна, Стари паркови Баната, Издавачка кућа Драганић & Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2004. г.
9. Лазаревић Бајец, Нада, Увод у теорију планирања, У Лазаревић Бајец, Н. (ур.), Истраживање простора, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1992. г.
10. Максимовић, Бранко, Урбанизам у Србији, Грађевинска књига, Београд, 1962. г.
11. Марасовић, Томислав, Заштита градитељског наслеђа, Друштво конзерватора Хрватске, Загреб – Сплит, 1983. г.
12. Милановић, Хранислав, Зеленило Београда, ЈКП Зеленило, Београд, 2006. г.
13. Милић, Бруно, Развој града кроз столећа 1 – праповијест – антика, Школска књига, Загреб, 1994. г.
14. Милић, Бруно, Развој града кроз столећа 2 – средњи вијек, Школска књига, Загреб, 1995. г.
15. Милић, Бруно, Развој града кроз столећа 3 – Ново доба, Школска књига, Загреб, 2002. г.
16. Никезић, Зоран, Грађена средина и архитектура, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007. г.
17. Пеган, Срећко, Урбанизам, Архитектонски факултет, Загреб, 2007. г.
18. Петовар, Ксенија, Урбана социологија – наши градови између државе и грађана, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2003. г.
19. Теримовић Љ., Велимир, Културно-парковно наслеђе Београда (Cultural-park heritage of Belgrade), Зборник радова са Саветовања „Зеленило у урбанистичком развоју Београда“ (23. и 24. 11. 1994. г.), Удружење инжењера Београда, Београд, 1994. г.
20. Теримовић Љ., Велимир, Културно-парковно наслеђе Србије као вредан градитељско-урбани и еколошко-туристички ресурс (Cultural-park heritage of Serbia as a valuable architectural-urban and ecotourist resource), Зборник са Конгреса еко-туризма Србије (Иришки венац 13–15. 10. 2008), Еколошки покрет Сремска Митровица – Центар за развој еко и руралног туризма, Сремска Митровица, 2008. г.
21. Теримовић Љ., Велимир, Планско-урбанистичка и законодавна терминологија у функцији псеудоурбанизације (Planning-urbanistic and legislative terminology in the function of pseudo-urbanisation), Зборник радова са Симпозијума „Нова урбаност – интеграција дезинтеграција града“, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2008. г.
22. Теримовић Љ., Велимир, Псеудоурбанизација угрожава квалитет ваздуха у градовима и насељима Србије (Pseudo-urbanization endangers air quality in towns and settlements of Serbia), Зборник радова са Међународног стручно-научног скупа „Квалитет заштите ваздуха 2008“ (20–21. 10. 2008. г.), Привредна комора Србије – Одбор за заштиту животне средине и одрживи развој и Друштво за чистоћу ваздуха Србије, Београд, 2008. г.
23. Теримовић Љ., Велимир, Обнова духовних, градитељских и пејзажних вредности Војводине (Renewal of spiritual, architectural and landscaping values of Vojvodina), Монографија II са Међународне еко-конференције 2003. „Заштита животне средине, градова и приградских насеља“ (24–27. 09. 2003. г.), Еколошки покрет града Новог Сада, Нови Сад, 2003. г.
24. Теримовић Љ., Велимир, Плански документи, терминологија, легислатива и културно-парковно наслеђе (Plan documents, terminology, legislative and cultural-park heritage), Зборник радова са симпозијума „Реконструкција и ревитализација града“, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2006. г.
25. Теримовић Љ., Велимир, Планско-урбанистичка терминологија на штету екоурбаних ресурса (Planning-urbanistic terminology to the detriment of eco-urban resources), Књига апстраката и Зборник радова са Међународне научне конференције „Животна средина данас“ (21 – 23. април 2008. г.), Покровитељ Министарство науке Републике Србије, Часопис „ECOLOGICA“ – Посебно тематско издање, Број 16 – Година XV, Београд, 2008. г.
26. Теримовић Љ., Велимир, Штете због уврежене и непримерене терминологије, Часопис за урбанизам, архитектуру и дизајн «Архитектура», Број 109, Клуб архитеката & Архитектонски форум, Београд – Подгорица, јануар 2007. г.

27. Теримовић Љ., Велимир, Екоурбана (не)култура и глобално загревање, Часопис за урбанизам, архитектуру и дизајн «Архитектура», Број 115, Клуб архитеката & Архитектонски форум, Београд–Подгорица јули 2007. г.
28. Теримовић Љ., Велимир, Екоурбана (не)култура угрожава квалитет ваздуха у урбаним срединама (Eco-urban (non)culture jeopardize air quality in urban environments), Зборник радова са XXXV саветовања са међународним учешћем „Заштита ваздуха 2007“– квалитет ваздуха у заштити животне средине, Привредна комора Србије – Одбор за заштиту животне средине и одрживи развој, Друштво за чистоћу ваздуха Србије; Покровитељи Министарство науке Републике Србије и Министарство заштите животне средине Републике Србије, Београд, 6. и 7. новембар 2007. г.
29. Теримовић Љ., Велимир, Едемски врт Београда, “Вечерње новости” – београдско издање – додатак Култура, Година LI, 7..септембар 2005.г.
30. Теримовић Љ., Велимир, Пола века за Европом, “Вечерње новости” – београдско издање – додатак Култура, Година LI, 30. новембар 2005. г.
31. Теримовић Љ., Велимир, Културно-парковно наслеђе Србије (Cultural-park heritage of Serbia), Зборник радова са Конференције „Природни ресурси – основа туризма” са међународним учешћем (Conference on „Natural resources – basis of tourism” with international participation); Покровитељ Конференције – Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, Часопис „ECOLOGICA” – Посебно тематско издање, Број 12 – Година XIII, Београд, 17 – 19. април 2006. г.
32. Теримовић Љ., Велимир, Сремски Карловци и Далмација – престолни центри Карловачке митрополије, Издавачки фонд Архиепископије Београдско- карловачке & Удружење Срба из Хрватске, Београд, 2007. г.
33. Теримовић Љ., Велимир, Православна црквена порта сремскокарловачка – I део (Orthodox churchyard of Sremski Karlovci – part I), Часопис „Изградња“, бр. 3–4. (март–април) 2008. г.
34. Теримовић Љ., Велимир, Парадигма традиционалне црквене порте као подлога за црквено-градитељска правила о њеном савременом планирању и обликовању – II део (Paradigm of traditional churchyard as a basic for church-architectural rules on its contemporary planing and shaping – part II), Часопис „Изградња“ бр. 8–9. (август–септембар) 2008. г.
35. Теримовић Љ., Велимир, Православна црквена порта у првопрестолничкој Архиепископији Митрополије карловачке – развој и типологија облика, Докторска дисертација, Факултет техничких наука Департаман архитектура и урбанизам Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2007. г.
36. Теримовић Љ., Велимир, Неприкладна стручна терминологија у књигама и законској регулативи (Inappropriate technical terminology in books and legal regulation), Часопис „Изградња“, Бр. 3–4 (март–април 2009), Београд, 2009. г.
37. Шћитароци Обад, Бојана и Младен, Градски перивоји Хрватске, Шћитароци д.о.о. & Архитектонски факултет, Загреб, 2004. г.
38. Шћитароци Обад, Младен, Хрватска парковна баштина, Школска књига, Загреб, 1992. г.
39. Нацрт закона о заштити и унапређевању зелених површина, Управа за заштиту животне средине, октобар 2006. г. www.ekoserb.cr.gov.rs
40. Закон о планирању и изградњи, Службени гласник Р. Србије, број 47/2003.
41. Закон о заштити животне средине, Службени гласник Р. Србије, број 35/2004.
42. Закон о културним добрима, Службени гласник, Р. Србије, број 71/94.
43. Генерални план “Београд 2021”, Службени гласник Р. Србије, број 27/2003.
44. Генерални урбанистички план града Сремских Карловаца, „Урбанизам” Завод за урбанизам Нови Сад, Нови Сад, 1994. г.
45. Програм за израду Генералног плана Зрењанина, www.zrenjanin.org.rs
46. www.mtсmondo.com/news/вести/сторуПрнтг.лхп?вест=106914